

STEFANO M. CINGOLANI

**L'ABAT OLIBA,
EL PODER I LA PARAULA**

ABSTRACT

This paper attempts to reassess the character and actions of Abbot Oliba, freeing it from many conventional images that are discussed and modified, with the aim of studying his work, both political and literary, and his legacy within the European cultural currents and the dynamic of power in the Catalan counties of the 11th century. The result is an abbot less disinterestedly pacifist and less hagiographic, and much more important, because of his deep and lasting influence over the political life of his own time and on the structuring of historical memory over of the following centuries.

INTRODUCCIÓ

Des de l'edict de Constantí del 313 fins a la Desamortització a Espanya (així com en processos semblants a la resta d'Europa), i de manera més subtil però igualment evident encara avui dia, l'Església catòlica, potser oblidant la distinció entre allò que és del Cèsar i allò que és de Déu (Mt 22, 21; Marc 12, 17; Lc 20, 23), sempre ha estat un dels centres de poder més importants del món occidental. De poder polític, vull dir, i econòmic, no sols espiritual. L'Església va utilitzar tot sovint les armes de l'esperit i de la paraula, a més de les armes materials, per tal d'afirmar-lo. Aquest poder, a més, va anar acompanyat d'una important ànsia de predomini universal, almenys des de l'inici de la reforma gregoriana fins tot el segle XIII. I això sobretot, i amb més intensitat, en èpoques en què el poder públic central no tenia tanta força, com és el cas dels primers dos segles postcarolingis, quan el procés de redistribució de les terres i dels excedents de producció va endegar una vertadera batalla pel control del territori.¹

1. Vegeu R.I. MOORE, *La primera revolució europea, c. 970-1215*, Barcelona 2003, pàg. 89-104.

L'abat i bisbe Oliba és segurament una de les figures predominants en la història del segle XI als comtats catalans (diria que, juntament amb la comtessa Ermessenda i el comte Ramon Berenguer I, és dels personatges amb el caràcter més fort i més influent de tot el segle i, en general, de tota la història comtal), tant pel que fa a les dinàmiques de repartiment dels equilibris de poder com per l'elaboració d'una ideologia i d'una visió de la memòria comtal.² No és la meua intenció fer una biografia de l'abat, atès l'encara excel·lent, almenys per a alguns aspectes, estudi de Ramon d'Abadal del 1948.³ Tot i així, la presència, ara, d'una edició de tots els escrits d'Oliba, la reconsideració que la crítica ha fet recentment de la Pau i Treva, en general, i d'algunes actuacions de l'abat, en especial, aconsellarien tornar a fer-ne una nova síntesi. A més, un cert prejudici catòlic i nacionalista, que ha portat a traslladar al passat religiositat i concepcions polítiques contemporànies, ha pesat massa sobre la figura de l'abat, la qual mereix una nova consideració més adient al seu temps i a les seves vertaderes qualitats, per molt que aquestes puguin semblar allunyades de sentiments actuals (de vegades molt polititzats) o d'estereotips historiogràfics.⁴

2. Es poden veure algunes idees ja formulades a Stefano M. CINGOLANI, «Estratègies de legitimitat del poder comtal: l'abat Oliba, Ramon Berenguer I, la Seu de Barcelona i les *Gesta comitum Barchinonensium*», *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 29 (2008), pàg. 135-175, article que reprenc, en algun passatge, i desenvolupo.

3. Actualitzat el 1962 i tornat a publicar a Ramon d'ABADAL, *Dels visigots als catalans*, 2 vols., Barcelona 1970, vol. 2, pàg. 141-277.

4. Després d'Albareda (Anselm M. ALBAREDA, *L'abat Oliva, fundador de Montserrat (971?-1046). Assaig biogràfic*, Montserrat 1931), molt present també en la biografia d'Abadal, tant, que n'influeix, com es veurà, moltes interpretacions, vegeu també, per exemple, Anscari M. Mundó que defineix Oliba com a «impulsor [...] de l'esperit nacional incipient» (a Eduard JUNYENT, *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Barcelona 1992, pàg. xi), a part de l'elogi extrem de la seva activitat pacificadora, fins al punt que esdevé gairebé l'inventor de la Pau i Treva, «institució que, probablement inspirada per Oliba a Elna el 1022 [...] passà les fronteres Europa endins encara el seu vivent» (quan només ho és de la Treva), o encara, en aquesta línia, José Enrique RUIZ DOMÈNEC, «L'Abat Oliba: un home de pau en temps de guerra», *Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona*, 50 (2005-06), pàg. 59-75 i en castellà «El abad Oliba: un hombre de paz en tiempos de guerra», a *Ante el milenario del reinado de Sancho el Mayor. Un rey navarro para España y Europa* (XXX Semana de Estudios Medievales, Estella, 2003), Pamplona 2004, pàg. 173-195; mentre que és molt més interessant el lúcida perfil de Lluís TO FIGUERAS, «Un obispo del año mil: Oliba de Vic», *Codex Aquilarensis* 16, (2000), i José Angel GARCÍA DE CORTÁZAR (ed.), *Los protagonistas del año mil*. Actas del XIII Seminario sobre Historia del Monacato (2-5 de Agosto de 1999), Aguilar de Campoo (Palencia), pàg. 65-87, que accepta noves lectures, provinents de la bibliografia més recent, i en proposa, estudi que he arribat a conèixer gairebé acabat el meu. Especialment eloqüent del prejudici, ideològic i metodològic, eclesiàstic és la recent reedició de la breu biografia de l'abat feta per Eduard Junyent el 1971 (Eduard JUNYENT i SUBIRÀ, *Esbós biogràfic del comte, abat i bisbe Oliba*, revisió a cura de Ramon ORDEIG i MATA, Barcelona 2008). Pel que fa al procés d'actualització es pot notar com de la bibliografia en són curiosament exclosos els estudis que, d'alguna manera, discrepen de la visió elogiosa i *vulgata*, en concret, dels que conec, Adam J. KOSTO, «Oliba, Peacemaker», *Actes del Congrés Internacional Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r mil·lenni*, Vic-Ripoll 10-13 de novembre de 1999, Vic 1999, pàg. 135-148; Jeffrey A. BOWMAN, «Councils, memory and mills: the early development of the Peace of God in Catalonia», *Early Medieval Europe*, 8 (1999),

El que m'interessa sobretot prendre en consideració és la utilització per part de l'abat de la paraula escrita com a element de cohesió de la memòria, com a mitjà de definició i legitimació del poder comtal i, finalment, com a instrument de poder, tant directament de l'abat, a través dels seus dominis eclesiàstics, com del poder comtal, a través de la modelització que en proposa. Tot i que Oliba segueix l'exemple del seu oncle, el comte-bisbe Miró II Bonfill, com ja havia mostrat Abadal⁵ i, sobretot Josep M. Salrach,⁶ en la utilització del discurs escrit com a element de creació i definició del poder, ell va molt més enllà. Només mirant la quantitat de discursos que va produir i la seva varietat aquest fet destaca com una novetat que mereix de ser considerada, tot i el context d'alta utilització de l'escriptura (sobretot de caràcter documental) amb què ens trobem als comtats de la *Marca Hispanica*.

Al segle XI, quan la capacitat coercitiva del poder central s'està afeblint, la reorganització dels equilibris entre les diferents forces que pugnen pel poder està buscant altres camins i vies d'expressió.⁷ I la importància de la paraula, per fràgil que pot semblar i, de vegades, és, adquireix sempre més pes. L'abat Oliba en va fer un

pàg. 99-129; el de Lluís To, acabat de citar i, més en general, el volum Thomas HEAD - Richard LANDES (eds.), *The Peace of God. Social Violence and Religious Response in France around the Year 1000*, Ithaca-Londres, 1992. D'altra banda, el plantejament de Junyent és més hagiogràfic que històricament biogràfic, ja que utilitza com a categories històriques alguns dels típics llocs comuns de l'escriptura d'una vida de sant, amb expressions com, per exemple: «deseixement de tota mira humana; vindicador de la justícia i propulsor de la pau» (pàg. 7), «la insatisfacció de les coses terrenals, deformades per les passions dels homes en el desenfrenament de costums i en les línies d'acció conduïdes per l'egoisme. Aprengué, doncs, com la diadema comtal li venia gran per realitzar en ell mateix la plenitud de l'evangeli» (pàg. 10), «Morirà el 1046, un any abans que el papa Gregori VI no emprengués la reforma de l'Església, a la qual ell ja s'havia avançat amb la clarividència d'un esperit selecte dotat del tremp de conductor d'un poble» (pàg. 56), mentre que Oliba mai no anà en contra ni del nicolaisme ni de la simonia, ni tampoc se'l pot considerar gaire partidari de la no-ingerència del poder laic damunt l'eclesiàstic (les intencions reformistes d'Oliba, i, en general les presents als comtats catalans, s'han de considerar en relació de la situació eclesiàstica amb la monarquia navarra i asturleonessa, no tant en relació a Roma i la reforma gregoriana, vegeu Carlos de AYALA MARTÍNEZ, *Sacerdocio y Reino en la España Altomedieval. Iglesia i poder político en el Occidente peninsular, siglos VII-XII*, Madrid 2008, pàg. 260-268), simonia contra la qual només s'emeten constitucions a l'assemblea de Girona del 1068 on era present el llegat papal Hug Càndid, en directa relació, amb els aires reformistes romans (*Les constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, Estudi introductori i edició a cura de Gener GONZALVO I BOU, Barcelona 1994, *Textos jurídics catalans, Llei i costums III/3*, pàg. 37); mentre que, des de la seva triple cadira episcopal i abacial, Oliba tenia el tremp de conductor, si per poble entenem els que regien la terra, i el veiem com una forma de control i superior autoritat (de poder, al capdavant) damunt els comtes i els magnats. La visió de Junyent és també influïda per un fort sentiment nacional, per exemple: «totes les seves iniciatives, orientades sempre a promoure la maduresa del poble a través de les institucions arrelades en la mútua comprensió que n'havia de crear l'esperit» (pàg. 8).

5. ABADAL, *Dels visigots*, op. cit., (n. 3), 2, pàg. 154-15.

6. JOSEP M. SALRACH, «La legitimación del poder condal en los orígenes de Cataluña», a Pascual MARTÍNEZ SOPENA – Ana RODRÍGUEZ (eds.), *La construcción medieval de la memoria regia*, València 2011, pàg. 21-32.

7. Aquesta és, en el fons, la tesi fonamental d'Adam J. KOSTO, *Making Agreements in Medieval Catalonia. Power, Order, and the Written Word, 1000-1200*, Cambridge 2001, sobretot com a revisió

ús poderós i variat i va tocar diferents camps, des de l'actuació pràctica (per exemple amb els concilis de Pau i Treva) a la teòrica, amb la definició d'uns papers i figures ideals pel que fa als *potentes* (els comtes, els abats i els bisbes), en oposició als *pauperes* (que a la teoria medieval, sobretot carolíngia, no són els pobres, en el sentit modern, sinó aquells que no tenen poder). L'alt clergat, sempre en el model carolíngi, compartia amb l'aristocràcia (a la qual gairebé exclusivament pertanyia) el fet de formar part de la classe dels *potentes*, els poderosos, com es pot comprovar no sols pel seu origen social, sinó, també, per les semblances i similituds en els valors i les virtuts que li són atribuïts, com tindrem ocasió de veure. Tanmateix, aquesta bipartició de la societat estava evolucionant.

El model de la trifuncionalitat, estudiat fa anys per Georges Duby,⁸ al meu entendre més que expressar la continuïtat d'un sistema indoeuropeu d'interpretació de la societat, i més que ser una realitat efectiva en la conformació de la societat (almenys a primers del segle XI, que és quan Adalberon de Laon i Gerard de Cambrai el comencen a formular), representa una visió programàtica (i no descriptiva) de la necessitat i voluntat de l'Església occidental de trobar un lloc autònom i singular a l'interior del grup dels *potentes*. Això s'havia de complir amb l'atribució d'unes funcions i prerrogatives, com a *oratores*, que la individualitzessin en oposició a les dues extremitats del món laic: els *bellatores* (com a radicalització de la funció militar de l'aristocràcia, que, arran d'aquest procés de definició començarà a perfilar els valors de la cavalleria) i els *laboratores* (definició amb la qual s'intenta precisar el paper dels *pauperes* com a font de sustentació dels dos altres grups, atribuint-los, alhora, un significat ideològic i obligant-los a la immobilitat social).

La comuna procedència de *bellatores* i *oratores* (almenys les altes capes d'aquests, els que tenen poder i formulen ideologies) es deixa copsar a través del llenguatge i dels valors que expressa el discurs eclesiàstic, tal com resulta també evident a la producció de l'abat Oliba. Ell no elabora una ideologia trifuncional (que mai, que jo sàpiga, trobarà formulació escrita ni als comtats catalans ni a les terres de la futura Corona d'Aragó), però sí que respon, d'una manera original i determinant, bé amb les paraules bé amb les accions, a aquestes mateixes necessitats de definició i divisió dels poders. I això (tot i que, possiblement, no sempre es complirà en la direcció per ell desitjada) serà d'importància fonamental per a una nova i més estable configuració dels poders a les terres dels comtats catalans i, sobretot, al comtat de Barcelona.

L'estudi biogràfic de Ramon d'Abadal és, com tota la seva producció, un punt de partida indefugible, ple com és de brillants i profundes anàlisis, de conclusions innegables i, el que més m'importa, d'interessants intuïcions. El problema, en el cas d'aquestes darreres, és que no sempre són explotades completament, a causa dels prejudicis de caire religiós dels quals acabo de parlar, reforçats al seu temps per la im-

de la de Pierre BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, 2 vols., Barcelona 1979-1981 (ed. or. en francès, 1975-76).

8. Georges DUBY, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme*, París 1978.

ponent biografia de l'abat escrita pel pare Albareda,⁹ i per les personals creences d'Abadal. Un fet resulta clar, a més de la hagiografització del monjo pacificador, i depèn tant de la formació científica d'Abadal com de la sensibilitat metodològica del temps, i és el de l'excessiva confiança atribuïda a la paraula escrita. A causa, potser, de la seva mentalitat legal, Abadal no pren mai en consideració ni el tractament retòric del discurs ni la seva possible manipulació ideològica. D'aquesta segona en parlaré més endavant, ara m'aturaré en el primer aspecte, el de l'elaboració retòrica i del significat polític del discurs.

UNA BIOGRAFIA IDEALITZADA

Un primer fet per destacar és que els documents, de vegades, adquireixen una funció que excedeix la purament burocràtica de la transacció, de la donació o del conferiment d'un privilegi o d'una sentència judicial, ja que poden assolir bé una dimensió comunicativa personal, bé, com en el cas d'algunes consagracions d'esglésies (que, evidentment, destaquen per la seva especial significança), esdevenen un moment d'una història, laica o sagrada, de manera tal que el moment ritual adquireix un significat més generalment històric.¹⁰ I la dependència del discurs escrit d'unes normes o llocs comuns literaris l'hem de veure encara més en documents on aquest aspecte és més destacat, com són, per exemple, les encíclics mortuòries.

Com bé recorda Abadal,¹¹ l'encíclica escrita per la mort de l'abat és l'únic text narratiu contemporani dedicat a Oliba, ja que les poques línies que trobem a la *Brevis historia monasterii Rivipullensis* són just d'un segle després (del 1147) i no són gaire personals, mentre que en el cas de les *Gesta Comitum Barchinonensium* la notícia és present per primer cop a la segona redacció, les *Gestes dels Comtes de Barcelona i Reis d'Aragó*, que es remunten al 1268-69.¹²

9. Malgrat el seu rigor d'historiador, dom Albareda empra uns inequívocables clixés hagiogràfics en plantejar la seva biografia; per exemple, escriu que: «la gènesi de la vocació monàstica de l'Abat Oliba, cal cercar-la en la seva infància» (*Abat Oliba, op. cit.* (n. 4), pàg. 58), descriu la vida infantil i juvenil del futur abat com rodejada de monjos i monestirs fins a les necessàries conseqüències, adoptant el recurs típic de les vides de sant (especialment les decimonòniques) en què sempre es buscaven els indicis de la futura santedat en la infantesa.

10. Tot i que utilitzaré molt sovint les actes de consagració o dedicació com un moment d'expressió ideològica, tant política com historiogràfica, em sembla que aquest tipus de documents mereixen un estudi detallat i a part, especialment factible i desitjable, ara que disposem de l'excel·lent edició de conjunt de Ramon ORDEIG I MATA, *Les dotacions de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, 6 vols., Vic 1993-2002, per tal de copsar exactament tant el significat politicoritual de la solemnitat, com les tipologies i funcions dels documents emesos per a l'ocasió.

11. ABADAL, *Dels visigots, op. cit.* (n. 3), 2, pàg. 147-148.

12. Vegeu els textos respectivament a les *Gesta Comitum Barchinonensium* (versió primitiva), la *Brevis Historia* i altres textos de Ripoll, edició a cura de Stefano Maria CINGOLANI (*Monuments d'Història de la Corona d'Aragó*, 4), València 2012, pàg. 175-177 (text II, [VI]-[VII]) i *Gestes dels Comtes de*

Cal llegir un llarg passatge de l'encíclica mortuòria dedicada a Oliba, aquell en què se'n fa la biografia, ja que serà molt útil per tal de determinar els primers passos i algunes línies d'aquesta anàlisi que afecta, sobretot, la interpretació que hem de fer de les fonts escrites a la nostra disposició. De fet, el retrat del difunt abat dibuixat pel monjo anònim¹³ d'alguna manera ha servit com a base per a les reconstruccions i interpretacions de la biografia de l'abat, i em sembla adient comprovar sobre quines bases s'ha treballat fins ara i què es desprèn de la seva lectura si en considerem primàriament el seu aspecte literari.

Abadal, per exemple, utilitza aquest breu esbós no sols per determinar les principals etapes de la biografia de l'abat (cosa que es podia fer també només amb la documentació d'arxiu), sinó que es nota que aquest perfil interpretatiu es troba subjacent en la seva valoració de conjunt de la personalitat d'Oliba. No em sembla, però, i com mostraré, que es pugui fer, tal com mostren les característiques formals i retòriques del text. Ja en una primera lectura, el patetisme que el text recerca, el dramatisme que presenta a través de la prosa rimada és evident i molt carregat, malgrat el desig de l'autor de no ser verbós per tal de no cansar els oïdors.

Ja des del pròleg se'ns presenta un problema greu i, en el fons, insoluble: tot i que un text (aquest en concret) pot tenir correspondència amb la realitat i expressar un sentiment sincer per part del seu redactor, i de la comunitat monàstica de Ripoll i Cuixà, com és possible determinar-ne, diguem-ne, la historicitat, si presenta un tractament retòric tan cuidat? Davant de la impossibilitat de donar una resposta positiva, ens hem de quedar amb la cautela metodològica a l'hora de transformar en consideracions psicològiques i històriques allò expressat per la literatura. De fet, és només la literatura el que podem copsar amb cert marge de seguretat, si és que respon a uns models i a un tipus de situació que vol crear. És el cas, doncs, d'examinar l'encíclica amb certa atenció i per això divideixo el text en apartats per poder-ho analitzar millor i comentar-lo per parts:

[1] *Fracti dolore, percussique merore, nostre vobis anxietatis angores patefacimus, ut vestro iuvamine qualiacumque remediorum solamina cupiamus. Nolumus autem admodum esse verbosi, ne vestrae videamur karitatis auribus generosi. Sed resumpto calamo ebetescit animus, obmutescit lingua, tenebrantur oculi, marcescunt digiti, dolorque cordis tunc demum renovatur, cum tremebundis manibus causa doloris litteris annotatur.*

Barcelona i Reis d'Aragó, edició a cura de Stefano Maria CINGOLANI (*Monuments d'Història de la Corona d'Aragó*, 1), València 2008, pàg. 95-96 ([XI,2]) (d'ara endavant MHCA).

13. A *Els annals de la família rivipullense i les genealogies de Pallars-Ribagorça*, edició a cura de Stefano Maria CINGOLANI (*Monuments d'Història de la Corona d'Aragó*, 3), València 2012, pàg. 21-22, he proposat que es podria tractar del Petrus magister scholarum que el 1051 firma la resposta de Ripoll a l'encíclica mortuòria per Guifré de Cerdanya (JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), pàg. 403), i podria ser el mateix Pere Guillem (1046-1055) successor de l'abat Oliba, al qual aquest dirigeix una carta, molt continuista, poc abans de morir (*Ibidem*, text 23).

Les encíclicues mortuòries conformen gairebé un gènere literari del qual tenim conservats models tant per al text de l'encíclica com per a les respostes.¹⁴ Es pot llegir un passatge semblant, sobretot pel dramatisme que vol expressar a través de les imatges literàries, a l'encíclica per la mort d'Abó, abat de Fleury, traspassat pel novembre de 1004:

Universis abbatibus Christique fidelibus quoquo locorum habitantibus, Floriacensis con-ciola deiecta et patre viduata. Fletu poene absortis, dolore contritis, manum porrigite spiritalis auxilii, patres sanctissimi, per affectum fraterne karitatis. Pane meroris potuque amaritudinis cybati, vestris orationibus mereamur recreari, quorum cytara leticię versa est in luctum mesticię, quorum organum luctuose sonat lamentum et iocunditas vocem tantummodo flentium. Pervenit gladius doloris usque ad animam [...].¹⁵

Haurem de pensar que la força i la intensitat de l'elaboració retòrica depenen tant de les capacitats de l'extensor com de la importància que es vol donar al mort (i, doncs, a l'establiment religiós que ha patit la pèrdua), i no ha de tenir necessàriament a veure amb el sentiment real dels monjos, respecte del qual estem incapacitats per saber-ne res. Per exemple, a l'encíclica per la mort de l'abat Seniofré (el predecessor d'Oliba) de l'estiu del 1008, el seu autor (que Junyent, amb bones raons, sospita que pot ser el mateix Oliba) demana:

ergo ad saluberrimo istiusmodi institutionis preceptis salutaribus moniti ad paternum, ymo ad maternum vestre pietatis confugimus gremium eosque pro quibus rogamus vestre karitatis, vestre compassionis, vestre affectationibus pedibus inferimus, a quibus via mandatorum Dei in latitudine lati mandati curritur [...]. Accedite nunc tandem patres qui Deo viscera paterna vos habere sentitis et, communicato dolore compassionis nostre, plangite patrem, et ceu paradisi florem a nobis ablatum vestris sanctissimis fulcite oracionibus et manu spiritali tergite maculas meroris ab oculis nostris.¹⁶

14. El models són tots molt antics, i es diria que, un cop afirmat el gènere, la imitació es feia damunt altres exemples d'encíclicues, més que sobre fórmules com les publicades a Léopold DELISLE, *Rouleaux des Morts du IXe. au XVe. siècle*, París 1866: I (finals del s. VIII), II (començament del s. IX), V i VI (s. IX), XIX (s. XI); la imitació directa és confirmada, per exemple, pel fet que l'encíclica per la mort d'Abó era copiada en un ms. de Ripoll (vegeu la nota següent) i, doncs, va poder servir com a model i estímul per la composició d'altres encíclicues a Ripoll; vegeu també Josep M. ESCOLÀ TUSSET, «Poesía incorporada a las encíclicas mortuorias de Cataluña», a Manuel C. DÍAZ Y DÍAZ – José M. DÍAZ DE BUSTAMANTE (eds.), *Poesía latina medieval (siglos V-XV)*, Actas del IV Congreso del «Internationales Mittellateinerkomitee» Santiago de Compostela, 12-15 de septiembre 2002, Florència 2005, pàg. 609-618.

15. DELISLE, *Rouleaux*, op. cit. (n. 14), XIV, cito de la nova edició que n'he preparat («El monasterio de Santa María de Ripoll. La escuela y la literatura en torno al abad Oliba (primera mitad del siglo XI)», *Faventia* 32, (en premsa); no conservem les respostes, però, sabem que l'encíclica era coneguda a Ripoll, ja que l'únic testimoni que ens la conserva és el ripollès ms. París, BNF lat. 2858, f. 69v (per les característiques d'aquest ms. vegeu més endavant a nota 58).

16. JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), text 8.

Malgrat això, l'encíclica és més farcida de doctes i consoladors *preceptis salutariis* que de dramàtiques expressions de dolor. I d'això no podem deduir que la pèrdua de Seniofré fos menys greu per a la comunitat que la d'Oliba, mentre que sí que podem dir que Oliba va ser un abat de més gran importància, dintre i fora del monestir, que el seu predecessor. Igual de relativament moderada, per a aquest apartat, és l'encíclica que Oliba dedicà al seu germà, el comte Bernat I de Besalú, de finals del 1020, tot i que, més endavant, al text, troba la manera d'expressar uns conceptes semblants respecte al dolor i a la dificultat d'escriure (tots llocs comuns de la literatura):¹⁷

Si repentinos casus miserabilis vitę nostrę et dolores quam inde concepimus voluerimus vobis patefacere sumam, deficiet ante sensus et lingua, succumbet manus et carta. [...] Discedens autem, tantis doloribus et solitudine reliquid amaricatos, ut medios etiam tenderet nos vivere, dum rapuit heu! anime dimidium nostrę. [...] ebetatum est cor, evanuit sensus, emarcuerunt digiti; manibus plerumque resumptus elapsus est calamus, timentes quasi tunc moreretur, dum illius mors litteris notaretur.¹⁸

Les dues encíclics troben en altres moments més ocasions per a l'expressió retòrica, tot i que no tan dramàtica com per a Oliba. Haurem de pensar, també, que la fama de l'abat va exigir augmentar el dramatisme per posar-se a l'altura de la seva importància, sense que això tingui necessàriament a veure amb els sentiments.

Al plany inicial segueix una breu descripció de les característiques del caràcter de l'abat:

[2] Erat nobis, quem perdidimus, totius pater patrie domnus Oliba, presul et abbas beate memorie, desiderabilis facie et nomine, cuius dulcis affabilitas, et affectuosa paternitas, ita sibi nostras colligavit animas, ut eum vita carius haberemus, et nihil post Deum eius dulcedinis affectibus preponeremus.

Aquesta expressió afectiva dels lligams entre una comunitat i el seu abat no és estranya a les encíclics, ja que la retrobem, per exemple, a l'encíclica escrita per la mort de Gauzbert, simple monjo a Sant Marcial de Llemotges (968-977):

Hic nobis quasi refugium, hic nobis murus post Deum, hic nobis civitas, hic turris, hic nobis firmamentum consilii, consolator in adversis, moderator in prosperis, factus omnia omnibus

17. De vegades la temptació de la creació literària s'incrusta al cos del document sense raons aparents, com per exemple a l'acta de restauració de l'església de Santa Maria de Manresa (15.vi.1020): «Haec igitur cartula iuvencula, quasi filia, illi antiquitate compaginata, quasi veterinosae matri concors, adhibet solatium» (JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), doc. 63). Per a alguns altres exemples, vegeu Pere J. QUETGLAS, «La tradició clàssica a l'edat mitjana als països de parla catalana», *Itaca. Quaderns Catalans de Cultura Clàssica*, 23 (2007), 11-26, pàg. 21 amb bibliografia precedent.

18. JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), text 9; cito de la nova edició («El monasterio de Santa María de Ripoll», op. cit., n. 15).

nostris. Hunc acsi patrem, acsi matrem, acsi columpnam supra quam tota domus nostra recumberet habebamus, sine quo nobis mori possibile, vivere putabatur impossibile.¹⁹

S'ha de dir, però, que el passatge que acabo de citar de l'encíclica mortuòria per Oliba mostra quelcom més, i evidència els dubtes expressats amb anterioritat, perquè no és altra cosa que una citació adaptada i ampliada de l'encíclica pel comte Bernat Tallaferro:

Erat nobis, quem perdidimus, princeps et pater patrie, Bernardus, comes et marchio bone memorie, desiderabilis facie et nomine; cuius idcirco summatim virtutum tangimus actus, ut vestra karitatis agnoscat quam fuerit ipse dolendus. [...] dulcis eloquio [...] pauperum pater [...] dilector per omnia monachorum, quos ita venerabatur ut patres, sic plurimi [im]pendebat ut dominos, sic ad agenda bona provocabat ut filios.

Com tindrem manera de veure, l'abat Oliba ens presenta un retrat idealitzat del bon governant, deixant de banda les possibles relacions amb el caràcter real i la personalitat del comte i el lligam afectiu entre germans. Tanmateix, trobar correspondències entre les qualitats del regidor d'un comtat o d'un monestir no deixa de cridar l'atenció.²⁰

Un aspecte em sembla que s'ha de destacar. Com emergeix també de la dedicació del monestir de Santa Maria de Ripoll i de la *Vita* de sant Ermengol (que examinaré més endavant), hi ha la utilització del concepte de *patria*. A la dedicatòria resulta clara la identificació entre el teixit de poder familiar i el concepte romanitzant de pàtria, *principum patriae*. La concepció que mostra Oliba és que la terra és regida tota per membres de la seva família (Besalú i Cerdanya pels seus germans Bernat I i Guifré II, Barcelona-Girona-Osona i Urgell pels seus cosins segons, Borrell II i Ermengol I), així que la seva utilització del concepte de *patria* és profundament etimològic, a més de classicitzant, ja que de debò aquesta és la terra dels seus pares, de la seva família biològica.²¹

19. DELISLE, *Rouleaux*, op. cit. (n. 14), vii.

20. Com expressa Heinrich Fichtenau, referint-se a altres textos: «The catalogue of praiseworthy virtues in bishops was similar to that of nobility» (Heinrich FICHTEAU, *Living in the Tenth Century. Mentalities and Social Orders*, Chicago-Londres 1991, pàg. 197); o, en paraules de Mayke de Jong: «Ambos dominios, el mundo secular y el claustro, eran igualmente jerárquicos y, además, intrínsecamente conectados. Entre estos corredores de poder interconectados —el palacio y el monasterio—, se movían libremente los gobernadores seculares y los obispos, muy dependientes de los recursos de lo sagrado e impacientes por extender su dominación» (Mayke de JONG, «La Religión», a Rosamond McKITTERICK (ed.), *La alta Edad Media, (Historia de Europa*, Oxford, 3), Barcelona 2002 (ed. or. Oxford 2001), pàg. 141-174.

21. S'ha de dir que als textos carolingis el terme *patria* pot tenir dos significats diferents (tot i que el segon pot ser una elaboració del primer). En primer lloc, és un sinònim de *terra*, com per exemple als *Annales Xantenses* (any 841): «Et nobiles illius patriae [scil. Saxonia] a servis valde afflicti et humiliati sunt» (*Annales Xantenses et annales Vedastini*, ed. B. DE SIMSON, Hannover-Leipzig 1909, *MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum Scholarum*); però, per exemple, a les *Gesta Karoli Mag-*

L'abat Oliba expressa almenys una altra vegada aquest concepte a l'*epicedion* per la mort de Ramon Borrell, on el comte és «lux ingens patriae»,²² i se'n destaquen les funcions de defensor de la terra contra els musulmans, de «rector populi ceu pater omnis» (v. 16), i de protector i dedicador d'esglésies (v. 23-24).²³ Però, també el mateix Oliba, com sant Ermengol, és «totius pater patrie». En si mateix el terme *pater* sobtaria més dirigit al comte Bernat que a l'abat Oliba, ja que aquest és el terme

ni de Notker Balbulus (de 883-888) té clarament el significat de 'terra pròpia, patria': «victor et sanus in patriam suam reversus est» (Notker der Stammler, *Taten Kaiser Karls das Grossen*, ed. Hans F. HAEEFELE, Berlín 1959, *MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum Scholarum*, pàg. 55), així com a les *Rerum gestarum Saxonicarum* de Widukind de Corvei (de 958-968): «Istis [scil. els Francs] pro patria, pro uxoriis ac natis, postremo pro ipsa vita pugnantis, Saxonibus vero pro gloria et pro terra adquirenda certantibus» (Widukindi monachi Corbeiensis, *Rerum gestarum Saxonicarum libri tres*, ed. H.-E. LOHMANN - Paul HIRSH, Hannover 1935, *MGH Scriptores rerum Germanicarum in usum Scholarum*, pàg. 16). La mateixa dualitat la podem trobar a la documentació provinient dels comtats catalans. A la monarquia asturleonesa el terme *patria*, d'inspiració visigoda, és molt utilitzat a partir d'Alfons III i va lligat a la ideologia goticista, vegeu Thomas DESWARTE, *De la destruction à la restauration. L'idéologie du Royaume d'Oviedo-Léon (VIII-XI siècles)*, Tournhout 2003, pàg. 116-121, així mateix, i de manera evidentment equivocada, Deswarte diu que a Catalunya el concepte apareix molt més tard, cap al final del s. xi.

22. JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), text 2, v. 41.

23. JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), text 9; Michel ZIMMERMANN, «Catalogne et Regnum Francorum: les enseignements de la titulature comtale», *Symposium internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, 2 vols., Barcelona 1991, 2, pàg. 209-263, a la pàg. 236 nota la coincidència en l'aparició dels termes *princeps* i *patria*; Martí AURELL, «Le comte, l'aristocratie et les villes en Provence (972-1018)», *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'an Mil*. Actes del col·loqui internacional Hug Capet, Barcelona 1991, pàg. 150-159, pàg. 151 i 159 nota com el comte Guillem II en 991 és definit príncep i més tard «pater patriae» (vegeu també Martí AURELL, *Les noces el comte. Matrimoni i poder a Catalunya (785-1213)*, Barcelona 1998 (ed. or. francès 1995), pàg. 80) i connecta aquesta idea amb la influència de Cluny. És possible que s'hagi de veure aquesta influència també als comtats catalans, si tenim en compte que la primitiva influència cluniacensa és a Cuixà, i els textos citats es deuen a Oliba, abat de Ripoll i de Cuixà, vegeu ABADAL, *Dels visigots*, op. cit. (n. 3), 2, pàg. 9-24; ja Anscari M. MUNDÓ, *Obres completes I. Catalunya. 1. De la romanitat a la soberania*, Barcelona 1998, pàg. 255, apuntava a un paper ideològic fort de l'abat. Les relacions d'Oliba amb el monestir de Sant Benet de Fleury són segures (vegeu M.ª Eugènia IBARBURU ASURMENDI, *De capitibus litterarum et aliis figuris. Recull d'estudis sobre miniatura medieval*, Barcelona 1999, pàg. 24-25 i 48, i Michel ZIMMERMANN, *Écrire et lire en Catalogne (IX-XIe siècle)*, 2 vols., Madrid 2003, pàg. 791-793), mentre que les relacions amb Cluny són probables, ja que aquest establiment figura entre els que donen una resposta a la carta encíclica per la mort de l'abat (vegeu també més endavant la nota 65). S'hauria de poder aprofundir en les possibles relacions entre aquests monestirs, també de cara a una eventual influència dels establiments francesos en la ideologia política de l'abat, vegeu Dominique IOGNA PRAT, «Entre anges et hommes: les moines "doctrinaires" de l'an Mil», a Robert DELORT (ed.), *La France de l'an Mil*, París 1990, pàg. 245-263 i Amy G. REMENSNDYER, «Pollution, Purity, and Peace: An Aspect of Social Reform between the Late Tenth Century and 1076», a Thomas HEAD - Richard LANDES (eds.), *The Peace of God*, op. cit. (n. 4), pàg. 280-307 (per a Oliba, pàg. 302-305). El terme *patria* apareix també als *Usatges*, us. 3, 4.1, 41, 101, 102, 133, aquest últim derivat de les constitucions de Pau i Treva del 1064, els altres bé considerats per alguns crítics com a originaris, bé relacionats, en la mateixa formulació, amb l'activitat legisladora de Ramon Berenguer I (*Usatges de Barcelona. El Codi a mitjan segle XII*, a cura de Joan BASTARDAS, Barcelona 1991).

normal per dirigir-se a un abat, *pater* de la seva comunitat. Tot i així, com es veurà més endavant, també a la poesia carolíngia el trobem utilitzat per referir-se a Carlemany. Aquesta constatació porta a estendre la significació del terme en dues direccions, si els mots (com *cres*) tenen un significat precís. Per una banda, el comte és vist com suprema autoritat afectiva damunt d'una comunitat de súbdits, units per una mateixa finalitat, que ell dirigeix i que cuida (talment Carlemany), i no com un senyor senzillament dotat d'un poder superior atorgat per les armes o el llinatge. Per altra banda (i això es pot explicar fàcilment si considerem l'enorme extensió dels dominis regits per Oliba, quant abat de Ripoll i de Cuixà i bisbe de Vic, cosa que pot valer també per a Ermengol bisbe d'Urgell), els monjos fan extensiva llur comunitat a tota la terra, aquella *patria* que l'abat identificava amb els territoris dominats per membres de la seva família. Rere aquestes paraules, que dubto que siguin només una fórmula, hi ha expressat l'abast de l'autoritat tant moral com política de l'abat, considerat com un dels rectors de la terra, igual que els comtes.

[3] Hic ergo, ut ab exordio repetamus, nobilissimis extitit natalibus ortus, et gloriosa maiorum stirpe progenitus. Qui ab ineuntis evi primordiis divinis litteris eruditus, patriae principatum hereditario sibi iure delegatum optinuit, quem preclarissime rexit, hac mundialis gloriae supplementis multisque honorum profectibus perornavit.

A banda de l'expressió de la precocitat de la formació cultural d'Oliba (que pot ser un fet probable, però de cap de les maneres segur),²⁴ aquest és un lloc comú que trobem també expressat, i amb paraules molt semblants, a la carta encíclica per la mort de l'abat Seniofré: «ab ipsi cunabulis sub sacro milicie nutritus, litteralis scientie decentissime eruditus», i, de totes maneres, forma part de les tradicions hagiogràfiques que segueix l'anònim redactor.²⁵ L'afirmació, però, que trobo més interessant i significativa és la relativa a l'origen noble de l'abat. Aquest detall té importància per més d'un aspecte. En primer lloc, serveix per destacar la magnitud de la renún-

24. S'ha de dir que a la carta que Garcies de Cuixà dirigeix a l'abat Oliba, cap al 1043-46, Garcies, elogiant l'«insatiabilem [...] intellectum» de l'abat, parla de «Primum videlicet vernantis aetatis disciplinis» (JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), text 28). És possible que Garcies respongui a un model biogràfic ja establert, i és possible que no, com es veurà més endavant quan torni a parlar d'aquesta carta, ja que fa referència també al seu passat comtal («sic ad omnem causam ex parentali successionem pro iustitiae meritis regendarum rerum pie praecepit») i a les raons de l'entrada al monestir. A la precocitat dels contactes amb Ripoll (i s'hauria de pensar, més exactament, de vida al monestir, és a dir, de la seva entrada a Ripoll, ja que es parla de *conversatum*) també en fa esment l'acta d'elecció d'Oliba com a abat: «Invenimus autem hunc a primevo iuventutis flore nobiscum conversatum»; d'altra banda, en una de les dues fórmules d'elecció d'abat copiades al ms. ACA, Ripoll 74, hi ha la fórmula «uirum illum nomine monachili habitu comptum, moribus ornatum, prudentia illustrem sapientiaque que secundum Deum et homines est copiosissime ab ipsis cuna» (Michel ZIMMERMANN, «Un formulaire du xème siècle conservé à Ripoll», *Faventia* 4/2 (1982), 25-86, pàg. 71).

25. Per a l'alfabetització i l'ús de l'escrit, vegeu Janet NELSON, «Literacy in Carolingian government», a Rosamund McKITTERICK (ed.), *The uses of literacy in early mediaeval Europe*, Cambridge 1990, pàg. 258-296 i ZIMMERMANN, *Écrire*, op. cit. (n. 23), *passim*.

cia d'Oliba, el qual, «postponentem teterrima seculi pompa regie dignitatis propter premium eterne felicitatis», com es diu en l'acta d'elecció a l'abadiat,²⁶ expressa un lloc comú de l'entrada per part d'un seglar en la vida religiosa, de la qual parlaré comentant el proper apartat. En segon lloc, també obeeix, idealitzant una situació normal ja des del segle v, els valors comuns de l'hagiografia del segle x i començament de l'xi (i, no debades, especialment de la cluniacenca, en prossecució d'estereotips que ja es remunten a l'època merovíngia), per la qual la noblesa és un dels atributs gairebé imprescindibles de la santedat.²⁷ Finalment, aquest fet d'insistir en la importància del naixement noble, de pertànyer a una estirp gloriosa i d'haver-se ocupat de l'administració i el regiment de les terres domini de la seva pas formen un element determinant tant en la personalitat de l'abat (amb el pas d'un domini seglar a un de religiós), com, també, de la seva mentalitat i ideologia, aspectes sobre els quals tornaré. Em sembla, tanmateix, que cal destacar com en aquest breu esbós, per molt que hi puguem trobar correspondències amb el possible caràcter de l'abat, segurament hem d'apreciar, més aviat, el fet que sigui construït amb tòpics hagiogràfics i com hi trobem reflectida la seva ideologia particular, i una de més general referida a les característiques modeliques de bisbes i abats en directa continuació de l'època plenament carolíngia.

Semblants llocs comuns els trobem, per exemple, en un dels escassos textos hagiogràfics produïts a la *Marca Hispanica* als segles altmedievals, a confirmació que

26. JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), doc. 40.

27. Vegeu Alessandro BARBERO, *Un santo in famiglia. Vocazione religiosa e resistenze sociali nell'agiografia latina medievale*, Roma 1991, pàg. 126: «La discendenza da una stirpe così illustre, lungi dal rappresentare un dato irrilevante o, peggio, un intralcio per la vocazione del protagonista, ne costituisce evidentemente agli occhi d'Odone [abat de Cluny] un necessario antefatto», i vegeu les pàgines següents per a les consideracions sobre el lloc comú i la seva evolució estretament lligada al món antic i carolíngi. Per exemple a la *Vita Odilonis* de Joan de Salern: «Odo igitur vir beatissimus, ex Francorum prosapia extitit oriundus [...]. Nonodecimo aetatis suae anno apud Beatum Martinum Turonis est tonsus, ibique Grammaticae laribus educatus» (Martinus MARRIER - Andreas QUERCETANUS, *Bibliotheca Cluniacensis*, Màcon 1915, col. 15); a la *Vita sancti Geraldi Auriliacensis comitis* el mateix abat Odó escriu que: «Carnis nobilitate tam excellenter illustris, ut inter Gallicanas familias eius prosapia, tam rebus, quam probitate morum, generosior videretur. Fertur enim quod parentes illius modestiam atque religionem veluti quadam haereditaria dote sibi tenuerint» (*Ibidem*, col. 67), ell també juntament amb la dedicació a l'«armatam militiam» anhelava l'«studium litterarum» (*Ibidem*, col. 69); a la *Vita sancti Maioli*, escrita per sant Odiló, successor seu a l'abadiat, trobem: «Fuit vir iste beatissimus Pater noster Maiolus, praeclaro stemmate ortus, ac nobilibus parentibus, pervigili cura ab ipsa infantia nobiliter enutritus. Procedente pueritiae tempore, addictus est Ecclesiasticis studiis, ut imbueretur literis spiritualibus» (*Ibidem*, col. 281), i «Fuit igitur ille clarissime natalibus ortus, et ex utroque parente gemina nobilitate choruscus. Hic ad illuminationem multorum, ab ipso aeterno lumine luminum velut astrum persplendidum: humanae conditionis destinatur ad ortum. Fuit enim ipse nobilis ut erat, et nobiliter nutritus, et solerter eruditus» (*Ibidem*, col. 284). També del predecessor d'Oliba a la càtedra de Vic es diu que: «strenuum virum ac nobilem Borrellum diachonum, omni bonitate et humilitatem fertum» (JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), doc. 52). Per a l'època més antiga vegeu també Friedrich PRINZ, *Clero e guerra nell'alto medioevo*, Torí 1994 (ed. or. alemanya 1971), pàg. 3-46 i 73-76, on s'estableix amb claredat el vincle entre alts càrrecs eclesiàstics, la noblesa i, eventualment, la santedat.

eren plenament vigents als comtats catalans. Em refereixo a la *Vita sancti Ermen-gaudi episcopi Urgellensis*, que, tot i que encara no ha estat estudiada amb l'atenció que mereix, hauria d'haver estat escrita cap al 1040. El text, molt breu, comença amb una descripció del bisbe mort el 1035:

Beatus Ermengaudus, regis eterni athleta et signifer erat, ecclesiae Dei paraninfus et pastor bonus, pater patriae atque patronus, nobilis nascendo, pulcher corpore, pulchrior fide, inter filios Dei computabatur.²⁸

També d'Ermengol, tot i que de nissaga vescomtal, es posa en evidència el noble origen, l'aspecte atractiu (tot i destacar que ho era més per la fe) i que és «pater patriae».²⁹

[4] Tactus autem divino spiramine seculi actibus renuntiavit, et admodum iuvenis in cenobio gloriosae Virginis Mariae iuxta regulam Benedicti patris, sub abbatis imperio militavit.

El tractament hagiogràfic, fet de llocs comuns, continua en el moment de parlar de l'entrada d'Oliba al monestir, de la qual ja he fet esment més amunt a la nota 24, perquè, al començament del segle XI, encara no sembla possible entendre «iuvenis» com a no casat, o encara sense fills, així com mostra Georges Duby per al segle XII.³⁰ Haurem d'entendre, doncs, el detall, que «admodum iuvenis» entrà al monestir, com un altre obsequi a les convencions de les vides de sants, on la precocitat d'entrada en la vida religiosa era un lloc comú, ja que en aquell moment Oliba passava dels trenta anys (havia nascut possiblement el 971) i això no es correspon de cap de les maneres a una edat jove. De la mateixa manera haurem d'interpretar com una convenció el fet de dir que va ser tocat pel «divino spiramine».

Amb aquest detall, entrem en la qüestió d'una més exacta comprensió històrica (però difícilment psicològica) de les raons de la renúncia per part d'Oliba a la vida seglar per entrar en l'observança de la *Regula* benedictina. Albareda,³¹ seguint el testimoni dels annals,³² data l'entrada a Ripoll el 1002 i la professió el 1003 després d'un any de noviciat; Junyent el segueix,³³ malgrat que Abadal hagués demostrat,³⁴

28. Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las iglesias de España*, vol. 10, València 1821, pàg. 306-307.

29. Sobre sant Ermengol, vegeu Prim BERTRAN, «Ermengol d'Urgell: l'obra d'un bisbe del segle XI», a Flöcel SABATÉ (ed.), *La transformació de la frontera al segle XI*, Lleida 2000, pàg. 89-132.

30. Georges DUBY, *La société chevaleresque*, París 1988 (1a ed. 1979), pàg. 129-142.

31. ALBAREDA, *Abat Oliva*, op. cit. (n. 4), pàg. 55-56.

32. *Annals de Ripoll I*: «Anno 1002. Oliba comes factus est monachus»; *Annals de Ripoll II*: «Era MXL, anno Domini MII. Hoc anno domnus Oliva episcopus et abbas venit ad conversionem», i els *Annals de Roda*: «Anno MII. Oliba comes factus est monachus, postea abbas et episcopus» (MHCA, 3 (op. cit. n. 13), pàg. 42 i 87), la datació dels annals no és sempre fiable, ja que, per exemple, daten al 1009 la mort de l'abat Seniofré.

33. JUNYENT, *Esbós biogràfic*, op. cit. (n. 4), pàg. 10.

34. ABADAL, *Dels visigots*, op. cit. (n. 3), 2, pàg. 171-172.

justament basant-se en la documentació del *Diplomatari* aplegat pel mateix Junyent, que encara el 1003 signava documents com a comte,³⁵ i, doncs, el seu monacat ha de ser posterior al juliol del 1003.

El mateix Abadal lliga l'entrada al monestir amb la mort del seu germà petit, Berenguer bisbe d'Elna, a la batalla d'Albesa, el 25 de febrer, contra les tropes cordoveses dirigides per Abd al-Malik, fill d'al-Manşūr, on Ermengol I d'Urgell fou fet presoner.³⁶ Tot i així, el mateix Abadal, seguint, possiblement, l'encíclica i els llocs comuns de l'hagiografia, encara perfectament vigents al segle xx, segueix parlant principalment de vocació, tot i que no en termes tan extremament panegírics com els utilitzats per Junyent o Albareda, citats al començament (vegeu la nota 4). Em sembla que la intuïció d'Abadal s'ha de desenvolupar, tenint també en compte quina era la situació de l'Oliba *comes*, i, finalment, s'ha de prendre en consideració la forma en què s'expressen els annals.

Oliba era *comes* en indivís, és a dir que administrava juntament amb els germans Bernat i Guifré alguns territoris, mentre que s'ha volgut creure, de vegades, que era comte titular del Berguedà i de Ripoll.³⁷ Això comporta que, de fet, hàgim d'entendre la figura del germà petit bé com un suport en l'activitat de govern en unes àrees concretes del domini comtal, bé, possiblement, com una salvaguarda de la successió, en el cas desgraciat que el germà gran morís abans d'hora i sense fills. Això mateix ens pot dur a creure, també, que el fet de la formació cultural del futur abat seria inútil, en el cas d'una vinculació directa i reglada al poder comtal, però útil en el cas d'una eventual entrada en religió, quan la seva intervenció al costat dels germans ja no fos necessària. Això mateix ja havia passat al comtat de Barcelona amb Miró, per exemple, comte al costat del germà gran Borrell, o amb l'altre germà seu Ermengol, al qual s'atribueix el comtat d'Osona (quan possiblement aquesta era senzillament la seva àrea jurisdiccional de suport al comte primogenit, Borrell), o amb el pare i els oncles del mateix abat (Sunifred II, Guifré II, Miró II i Oliba Cabreta). No debades, sembla que ni Miró ni Ermengol, com tampoc Oliba, no s'havien casat.

Aquest és el comportament normal entre els comtes de la *Marca Hispanica* al segle x. La divisió del territori unitari inicial, encetada per Guifré I, era deguda a les dificultats per a un sol comte de gestionar territoris tan amplis i amb un poder encara per afirmar. A més, a l'interior de la divisió principal (Barcelona-Osona-Girona, Urgell, Cerdanya-Besalú) les unitats eren governades en indivís per més d'un germà, fins que les defuncions van portar a reunificar els dominis sota el govern

35. JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), doc. 33.

36. Vegeu ALBERT BENET I CLARÀ, *El procés d'indipendència de Catalunya (897-989)*, Sallent 1988, pàg. 122-124.

37. Vegeu ABADAL, *Dels visigots*, op. cit. (n. 3), 2, pàg. 165-171 i JOSEP CAMPRUBÍ SENSADA, «La indivisibilitat del bloc comtal cerdanoberguedà en època d'Oliba (Cabreta) i dels seus fills (finals del segle x inici de l'xi)», Actes del Congrés Internacional *Gerbert d'Orlhac i el seu temps*, op. cit. (n. 4), pàg. 151-162.

d'un únic comte (Borrell al grup Barcelona-Osona-Girona més Urgell, Oliba Cabreta, pare de l'abat, a Cerdanya-Besalú). La situació d'Oliba és la mateixa i, doncs, l'hem d'interpretar com clarament subsidiària.

D'altra banda, els fills més petits (excepte un cert nombre que havien de garantir la continuïtat al govern) eren dirigits a la vida eclesiàstica.³⁸ La família ja havia designat aquest candidat: el germà petit Berenguer, pel qual s'havia aconseguit el bisbat d'Elna, sovint apanatge dels comtes d'Empúries-Rosselló. Però, pel febrer del 1003, es produeix la situació que Bernat Tallaferró, encara prou jove, ja té almenys un fill, el que serà el seu successor, Guillem Bernat; també l'altre germà, Guifré II, comte de Cerdanya, tenia almenys un fill, el futur Ramon Guillem, així que les possibilitats d'Oliba de succeir en algun domini (tal com, al contrari, li havia ocorregut al seu pare) es feien pràcticament nul·les. Diria que també el fet que no es casés demostra aquesta seva situació d'espera per cobrir un càrrec o un altre, segons demanés la situació, sense crear esperances de domini territorial, així com, al contrari, hauria pogut determinar la presència dels seus hereus i de l'esposa. Al mateix temps la mort de Berenguer deixava vacant l'ocupació familiar d'algun càrrec eclesiàstic (que, a més, sembla ser un especial interès dels comtes Bernat i Guifré, atesa la falta d'un bisbat que correspongués als seus territoris).³⁹

Em sembla bastant evident, doncs, que l'entrada d'Oliba a Ripoll per la tardor del 1003 és conseqüència d'aquesta situació familiar i de les seves necessitats i prioritats. També s'ha de notar que tant als *Annals de Ripoll II* com a la *Brevis historia* es parla de *conversio* i no pas de *conversatio*, que seria més normal i lògic.⁴⁰ Si l'entrada al cenobi hagués estat de debò un acte tan meditat i degut a una profunda crisi espiritual, tal com tota la crítica entén, hauríem trobat que els textos haurien parlat de *conversatio*,⁴¹ així que utilitzar *conversio* permetria pensar en una elecció improvisa, en una veritable conversió de l'estatus de vida comtal a un estatus de vida eclesiàstica.⁴²

A més, Abadal, seguint el prejudici espiritual, apunta que «determina deixar-lo [el càrrec comtal] per dedicar-se a una vida retirada i humil»⁴³ i reforça aquesta seva lectura dient que, normalment, per al fill d'un comte, «el destí eclesiàstic a què s'as-

38. Sobre tot això, vegeu ABADAL, *Dels visigots*, op. cit. (n. 3), 2, pàg. 165-171, que fa una llista tant dels governs compartits com de l'ocupació de càrrecs eclesiàstics per part de la noblesa.

39. Una lectura molt semblant a la meua ja la proposava Tò, «Un obispo del año mil», op. cit. (n. 4), pàg. 69-70.

40. Junyent, en la seva edició del fragment de la *Brevis historia*, més que corregir els mss., ja que no posa variants (que no n'hi ha, vegeu MHCA, 4 (op. cit. n. 12), pàg. 175), llegeix directament *conversatio*, en això seguit per Mundó que havia revisat les edicions (JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit., (n. 4), pàg. 425). La naturalitat eclesiàstica integra espontàniament el text.

41. Per exemple l'acta d'elecció diu que Oliba «a primevo iuventutis flore nobiscum conversato», l'encíclica mortuòria de Sunifred parla d'«amabilis conversatio», i la mateixa encíclica d'Oliba parla de «sancteque conversationis opera».

42. Vegeu, per exemple, la *Vita sancti Maioli*, ell també un noble, com s'ha vist: «Sexto autem anno (ut fertur) conversionis suae a saeculo» (ed. n. 27).

43. ABADAL, *Dels visigots*, op. cit. (n. 3), 2, pàg. 171.

pira no és l'humil monacat ni el retirat servei parroquial, sinó l'opulenta abadia o el brillant episcopat». El problema és que en aquell moment no hi havia cap vacant, i Oliba, que no havia seguit el camí acostumat, com remarca Abadal, d'entrar en la vida religiosa des de molt jove perquè a aquesta predestinat, l'havia d'abraçar llavors, ja gran; així que s'hagué de preparar, també culturalment, per a una nova funció, i esperar la primera ocasió oportuna.⁴⁴

Al meu entendre, les fonts no permeten interpretar, com s'ha fet, la decisió d'Oliba com el producte d'una crisi personal, sinó que s'hi ha de veure una decisió de la família.⁴⁵ Aquesta interpretació em sembla, a més, confirmada per la carta de Garcies de Cuixà a l'abat citada més amunt, i que no he vist mai utilitzada amb aquest propòsit, ja que aquest, en el seu breu retrat d'Oliba, diu que: «Merito autem dispensatio voluntatis paternae, spretis honoribus mundi, vos ecclesiae suae iterum donavit rectorem».⁴⁶ Es parla clarament de «merito autem dispensatio», és a dir, d'una decisió paterna que, a més, l'havia de dur a ser rector de la comunitat. Podem pensar en una certa interpretació providencial (ja que efectivament Oliba havia arribat a ser abat de les dues comunitats i bisbe), però també hi podem veure una planificació comtal, per part del seu germà Bernat, tal com sembla més coherent amb la interpretació que acabo de formular.

Ara bé, això no significa, en absolut, negar cap predisposició a la vida religiosa per part d'Oliba, refusar la força d'una fe, o pensar que la decisió d'abandonar la vida seglar fos fins i tot obstaculitzada o acceptada malgrat ell pel futur abat; senzillament vull destacar com les fonts no permeten de saber la participació emotiva personal del comte Oliba en la més que probable decisió familiar, perquè s'atenen a l'expressió d'uns tòpics hagiogràfics, i qualsevol altra interpretació, per plausible que sigui, és una especulació influïda per una lectura genèricament molt hagiogràfica i panegírica de la vida d'Oliba.

Que fos una decisió que ja havia contemplat, és possible; i que només estigués esperant que es presentés l'ocasió o la necessitat, es pot creure. Això deixarien pensar, en una primera lectura, dos documents, una donació de la meitat del dret d'hospitalitat sobre unes terres del 14.II.1001, i una donació al monestir de Serrateix del 27.VII.1003,⁴⁷ aquesta ja la penúltima actuació coneguda com a comte, que presenten un text que podríem definir com a exagerat per a l'ocasió. Justament aquest

44. Com subratlla PRINZ, *Clero e guerra*, op. cit. (n. 27), pàg. 52, ja des de l'època de sant Martí de Tours es podia considerar: «la vita monacale solo come una condizione preparatoria e come un primo necessario passo per conseguire la dignità vescovile».

45. ABADAL, *Dels visigots*, op. cit. (n. 3), 2, pàg. 172 escriu, al contrari, que: «Oliba es fa monjo per convenciment, es fa simple monjo. Des d'una situació mundana considerable es retira a l'amagada vida d'un senzill convent», com si Ripoll, amb les implicacions familiars que tenia, ultra el prestigi cultural i el poder que representava, fos un «senzill monestir». Vegeu també les observacions crítiques de To, «Un obispo del año mil», op. cit. (n. 4).

46. JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), text 28.

47. JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), docs. 26 i 32.

excés, que sobresurt de les fórmules normals per a aquest tipus d'actes, augmentant-ne el patetisme i fent-les molt més llargues, induiria a creure que els dos documents signifiquen quelcom més, tot i que llur opacitat impedeix de copsar amb seguretat el lligam entre l'acta, el significat que se li vol atribuir i l'eventual incidència en la vida de qui atorga.

El segon document, de poc precedent a l'entrada com a monjo a Ripoll, més enllà dels imponderables sentiments personals, sembla escenificar, sobretot, el ja decidit canvi de condició existencial:

Quicumque vult evadere eternum incendium, celorumque vult adipisci regnum, dum in hac fragili materia deget, viam sibi salutis preparet, et quantum pro Christo dederit, illic centupliciter remunerari se sciat ubi cum Christo regnare se sperat.

La utilització de la prosa rimada mostra, més que l'espontaneïtat dels sentiments, la cuidada expressió, amb variacions i amplificacions, d'una idea tradicional, repetida, tot i que amb més senzillesa, centenars de vegades a la documentació.

El primer document, al contrari, és més difícil d'entendre, també perquè encara més ampli n'és el protocol:

Ego pro Dei amore et mei peccati remissionem in vice Christi aliquid in pauperulis confero donum. Scio quia egentibus tribuita adipiscitur sine fine mansura, et magnum lucrum michi esse videtur si caro, que redigenda est in pulverem inoderare ut anima que reversura est a Christo importunis criminibus non implicare, et sic transitura regni non ambire ut perpetualis qui permaneat non abnuere. [...] Quia ille semper letus et securus vivit qui temporalium rerum non ambigit et aurem egentis clamore percipit, non lucris terrenis sed superni desiderat amore. [...] Et propterea ego supra scriptus facio cum magna devocione scripturam donacionis.

En aquesta cultura de l'intercanvi (una terra pel perdó diví) i de la superposició del terrenal i del sagrat, es fa difícil apreciar exactament el to personal en un acte jurídic, tot i que el fet de sobresortir de la rutina assenyala, d'alguna manera, una significança especial. El document escrit queda com a testimoni simbòlic d'una transacció divina, a la qual es vol donar especial significat.⁴⁸ Tal com ocorre sovint en els actes més solemnes, com ara d'eleccions d'abats o de dedicacions d'esglésies, el moment i el gest adquireixen un relleu destacat pel fet de formar part d'una cadena d'història sagrada (des de l'origen del món o des de la vinguda de Jesucrist fins a l'actualitat), així que la pregnància simbòlica de l'acte excedeix la senzilla actuació administrativa per adquirir un significat etern i espiritual. I el solemne document que es redacta per a l'ocasió participa d'aquesta solemnitat i d'aquest simbolisme.

El comte Oliba actua «in vice Christi» i insisteix (fet, també, aparentment estrany) en què els drets que cedeix li vénen per «censum regalem, et iura censualis et

48. Vegeu Rosamond McKITTERICK, *The Carolingians and the written world*, Cambridge 1989, pàg. 78 i MOORE, *La primera revolució*, op. cit. (n. 1), pàg. 105-111.

imperium principalis [...] quantum ad me derivatur ex regali potestate». A banda, doncs, de qualsevol meditació personal, es pot també pensar que el document és el producte, al contrari, de la reflexió sobre el poder i el seu significat, ja que l'origen del seu és tan destacat que el recte governant (el possessor dels drets reials) ha d'actuar com un substitut de Jesucrist, gairebé atribuint un aspecte de religiositat al domini temporal (hi hem de veure una herència esbiaixada de les teories monàrquiques dels carolingis?).⁴⁹ Aquesta lectura semblaria sufragada pel caràcter mateix dels documents, en què l'aspecte de donació apunta a un acte de *magnanimitas* més que a una convinença o una necessitat. No oblidem, a més, que, tot i no aparèixer la fórmula en la intestació del document, és aquesta l'època en què els governants dels comtats catalans comencen a regnar «gratia Dei».⁵⁰

[5] Abbatibus interea prefatorum coenobiorum uno pene tempore ab hac luce subtractis, adclamatione cunctorum fratrum curam regiminis repugnans nolensque suscepit. Electus autem omnibus equalem se prebuit, sancteque conversationis opera verbis docuit et operibus premonstravit.

Abadal, després d'haver fet un breu recorregut per la compra-venda (simonia) dels càrrecs eclesiàstics als dominis dels comtes de la família de Guifré I, nega qualsevol intervenció familiar en la elecció d'Oliba com a abat. Per una banda, evidentment, té raó, perquè la llibertat d'elecció de l'abat era com a mínim sancionada per la butlla de papa Agapit II de 951.⁵¹ Per l'altra, però, si llegim l'acta d'elecció d'Oliba a abat de Ripoll, acta d'extraordinària solemnitat, veiem que la comunitat monàstica declara que:

nos omnes [...] comuni consilio parique volumptate, consensu ac voto, donacione atque contuitu comitum domni Berenbardi [*scil.* Bernardi] domnique Wifredi, memorie dive, qui ita sunt a Christo preelecti quasi mundi due de uno luteo geme, Arnulfique Vici sede archigerei, volumus, simul cupimus, una adclamamus unanimiter hunc virum Olibe decoratum nomine pulchro.

L'exaltació dels dos comtes, amb la seva protecció i elecció divina, amb el «consensu ac voto» dels quals és elegit Oliba, deixa creure que els dos germans no sols aprovaren l'elecció d'Oliba, sinó que, com a mínim, la impulsaren, tot i preservar la llibertat d'elecció, establerta per la butlla papal, per part de la comunitat monàstica.

[6] Acclesiarum quoque statum doctrina sapientiae et hedificiorum mirabili structura, diversorumque ornamentorum gloria summis honoribus ampliavit.

49. Vegeu W. ULLMANN, *The Carolingian Renaissance and the Idea of Kingship*, Londres 1969 i Giovanni TABACCO, *Sperimentazioni del potere nell'alto medioevo*, Torí 1993, pàg. 165-209.

50. Vegeu CINGOLANI, «Estratègies de legitimació», *op. cit.* (n. 2), pàg. 152-156.

51. *Catalunya Carolíngia IV. Els comtats d'Osona i Manresa*, a cura de Ramon ORDEIG i MATA, 3 vols., Barcelona: IEC, 1999, doc. 685 (d'ara endavant CC IV).

Aquesta afirmació correspondria a aquella que Abadal definia com la vida amagada de l'abat Oliba, i en seria el resultat.⁵² Tanmateix, em sembla que, més senzillament, entre la menor participació d'un abat en la vida pública i l'enorme pèrdua de documents de Ripoll i de Cuixà que no ens permet d'apreciar-ne detingudament l'obra, l'hauréem de considerar, més aviat, com una vida dedicada a la consolidació econòmica dels dos cenobis i a començar a projectar-ne l'ampliació i el potenciament dels edificis i de la biblioteca (que significa, també, augmentar-ne el prestigi i la influència), a més de reforçar-ne l'autonomia i el poder gràcies a l'obteniment de dues butlles per part del papa Sergi IV.⁵³ L'hauréem de veure, també, com l'època en què comença a teixir relacions internacionals, com per exemple amb Fleury. Relacions afavorides també pels viatges a Roma, que no hauréem d'entendre senzillament com a piadosos pelegrinatges, sinó com a viatges que podríem definir de «negocis», sigui per l'obteniment de les butlles, sigui pels contactes que podia fer, els llibres, les relíquies o els conceptes arquitectònics que podia aprendre a Itàlia i dur amb ell a Ripoll, a Cuixà i, més tard, a Vic.⁵⁴ I, finalment, una època en què estableix la seva *auctoritas* personal, el seu prestigi. Tot i que se'ns escapen les etapes i les formes, ja que, tot just elegit bisbe, el veiem actuar immediatament en consonància amb la importància del càrrec, aquesta acció, de ben segur, no l'hauria pogut desenvolupar tan ràpidament si abans no n'hagués posat els fonaments.⁵⁵

[7] Obeunte etiam ipsius regionis pontifice, coniventia clericorum et hominum totius episcopii, et principum electione magnifica, et diversorum presulum ordinatione promptissima, pontificali est sublimatus in cathedra.

L'elecció a bisbe de Vic, «principum electione», justifica i explica l'entrada a Ripoll com a monjo quinze anys abans, ja que, finalment, Oliba havia assolit el càrrec que li corresponia per naixement i que havia d'entrar en els projectes familiars.⁵⁶

52. «Una vida tancada que era tot el revés d'una vida apagada: una vida d'observació, de meditació, d'estudi, de cura espiritual; les reserves acumulades en tan llarg temps ajuden a explicar l'esponerosa florescència de totes aquelles qualitats al moment que, a la plenitud de la vida, les circumstàncies el porten al càrrec episcopal, càrrec que li imposa com un deure que es prodigui al món. [...] abans, per tant, de l'any 1017, en què fou nomenat bisbe, continuà reclòs en les ocupacions internes del monestir i es projectà molt rarament a l'exterior» (ABADAL, *Dels visigots*, *op. cit.* (n. 3), 2, pàg. 165 i 183).

53. JUNYENT, *Diplomatari*, *op. cit.* (n. 4), docs. 44 i 45.

54. Com per exemple el gramàtic Guibert, originari de Lodi, mestre a Vic entre el 1019 i el 1054, origen d'una petita dinastia: la seva dona Guisla també és definida com a gramàtica; la seva filla Alba copiava documents; des del 1078 serà cabiscol a Vic Guillem Ramon, casat amb una altra filla de Guibert, que passarà el càrrec al seu fill Pere Guillem (vegeu M. S. GROS I PUJOL (pvre), «Els textos d'ensenyament en l'escola catedralícia de Vic al segle XI», *Symposium internacional*, *op. cit.* (n. 23), 2, pàg. 19-26, pàg. 24-25).

55. Vegeu també les consideracions en aquesta línia de To, «Un obispo del año mil», *op. cit.* (n. 4), pàg. 76-80.

56. En l'elecció dels bisbes, també si no hi intervé simonia, el paper dels comtes és determinant, com resulta, per exemple, de l'acta d'elecció del predecessor d'Oliba a la Seu osonenca, Borrell:

Aquí acaba la biografia del bisbe abat. Em sembla significatiu notar, al contrari de la que és la imatge canònica encara en temps presents,⁵⁷ que no es parla ni de la pau ni de defensa dels dèbils o de l'acció pastoral, molt present, en canvi, per exemple, a la *Vita* de sant Gerard d'Orleans; ni es parla gaire de la seva faceta espiritual, si no considerem la desesperació, enormement magnificada, també per l'expressió en prosa rimada, en què s'han quedat les comunitats de Ripoll i Cuixà per la pèrdua del seu *pastor*.⁵⁸

Aquest retrat idealitzat compleix amb tots els cànons tant de les biografies cluniacenes (ja esmentades) com de les vides de bisbes, sobretot les de l'Alemanya imperial.⁵⁹ Oliba és noble («nobilissimis extitit natalibus ortus»); posseeix bellesa («desiderabilis facie») i totes les virtuts principals requerides a un bisbe de la cort imperial: és affable («dulcis affabilitas») i amable («affectuosa paternitas [...] dulcedinis»), és cultivat des de la joventut («ab ineuntis evi primordiis divinis litteris eruditus») i és humil («omnibus equalem se prebuit»). Se'n plantegen, doncs, unes quantes preguntes de resposta gens segura: els valors expressats per aquest retrat, es corresponen a la ideologia de l'abat Oliba? Són el producte de la seva autònoma elaboració, o hi hem de veure també contactes culturals, i doncs imitació o adequació?

La resposta a la primera pregunta em sembla que ha de ser que sí. El breu lapse de temps entre la mort de l'abat i la composició de l'encíclica no permet pensar en una elaboració, per part del redactor, autònoma i lluny de l'ideari de l'abat. Això és garantit pel fet que aquesta idealització presenta nombrosos punts de contacte amb la ideologia de l'abat Oliba, fins allà on la podem endevinar i que veurem més en-

«proclamante clero et universo populo, elegerunt per consensum prelibati principis [scil. Ramon Borrell i Ermessenda]» (JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), doc. 52). Resulta evident com l'aclamació del clergat i del poble és posterior a la decisió dels comtes que en resulta sancionada. A tal punt és un fet normal la intervenció comtal en l'elecció dels bisbes que a la convenença signada entre Ermengol II i Berenguer Ramon I, de 1018/26, els dos comtes ja pacten la futura elecció del bisbe quan Deusdedit morí (*Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, Estudi i edició a cura de Gaspar FELIU - Josep M. SALRACH (dirs.), M. Josepa ARNALL - IGNASI J. BAGES (coords.), Pere BENITO - Rafael CONDE - VÍCTOR FARIAS - Lluís TO, Barcelona 1999, doc. 177, d'ara endavant PAC).

57. Portada, per exemple, a les extremes i força injustificades conseqüències per RUIZ DOMÈNEC, «L'Abat Oliba», op. cit. (n. 4).

58. Faceta que, eventualment, trobem més reflectida en algunes cartes que parlen d'ell; hi ha un grup de cartes, conservades en un plec del ms. París, BNF lat. 2858, f. 66r-70r, entre les quals en l'encíclica per Bernat I (en aquest ordre segons l'edició JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), text 17, 9, 11, 10, 18, inèdita de Joan de Fleury, B.1, 19, 13, 15, l'encíclica per la mort d'Abó de Fleury, B.2; la meua nova edició «El monasterio de Santa María de Ripoll», op. cit. (n. 15); vegeu Stefano Maria CINGOLANI, «El abad Oliba y la construcción de un modelo politicocultural a Ripoll. (Estudio del ms. París, BNF lat. 2858)», a José MARTÍNEZ GÁZQUEZ - Óscar DE LA CRUZ PALMA - Cándida FERRERO HERNÁNDEZ (eds.), *Estudios de latín medieval hispánico*, Florència 2011, pàg. 723-731) que mostren una voluntat exemplar i literària en la composició, i, doncs, conservació, dels textos.

59. Vegeu C. Stephen JAEGER, *The Origins of Courtliness. Civilizing Trends and the Formation of Courtly Ideals 939-1210*, Filadèlfia 1985, pàg. 19-48, especialment pàg. 28-46.

davant, a més de la imitació textual de l'encíclica pel comte Bernat I, segur referent de la ideologia de l'abat, amb la qual expressa continuïtat.

La resposta a la segona pregunta és més complexa i dubtosa: els catàlegs antics de la biblioteca de Ripoll no permeten saber de cert de la presència de textos que podien haver funcionat com a model. Tanmateix, els més que possibles contactes amb Cluny⁶⁰ i els tinguts amb la cort papal i imperial a Roma en ocasió del viatge emprès per Miró II Bonfill el 983 (quan coincidí amb l'emperador Odó II) i el del seu germà Bernat I i d'Ermengol I d'Urgell el 998 (quan coincidiren amb Odó III), a més de les relacions personals de Miró II i altres amb el papa Silvestre II, permeten creure que hi hagué contactes amb models episcopals imperials, a més d'hagiogràfics cluniacencs, sinó directa transmissió de textos.⁶¹

Una conseqüència d'aquesta llarga lectura de l'encíclica, que tanmateix no esgota de ben segur totes les seves possibilitats, em sembla que és que es posen de manifest almenys tres aspectes importants. La documentació diu menys i, alhora, més del que normalment se n'extreu. Diu menys, perquè és impossible utilitzar-la directament com a font més enllà del record de la donació, de la compravenda o del judici que hi és recordat, ja que la seva diafanitat i la intervenció literària en la redacció impedeixen (o, com a mínim, desaconsellen fortament) extreure'n materials de tipus biogràfic o psicològic. Diu més, al mateix temps, perquè proporciona un altre tipus d'informació, més estretament relacionada amb els models ideològics o amb els ideals que es volien promoure. L'esbós biogràfic de l'encíclica mortuòria per l'abat Oliba si res pot aportar a la seva biografia, fora d'una periodització que ja es podia conèixer a través de l'altra documentació, al contrari, explica molt sobre la manera en què és idealitzat l'abat-bisbe, dóna elements importants per tal de començar a copsar algunes relacions entre Església i poder (tant religiós com comtal) i de com en el trànsit del segle x a l'xi es comencen a fixar uns models ideològicament molt clars del paper de l'estament religiós dominant i de l'alta noblesa. I en aquesta ideologia, a més, hi podem veure molta part d'intervenció del mateix Oliba. S'han examinar doncs altres aspectes del discurs de l'abat, aquest cop directament seus i no inspirats en ell o dedicats a construir-ne una figura ideal d'acord amb els mateixos ideals.⁶²

LA DEDICACIÓ COM A ACTE HISTORIOGRÀFIC

Les actes de dedicació sovint proporcionaven l'ocasió per expressar idees sobre el poder comtal i la seva configuració en la memòria històrica. La consagració d'una

60. Vegeu més amunt la nota 23 i més endavant la nota 65.

61. És possible que siguin producte d'aquests contactes les entrades relatives als emperadors Enric IV i Enric V als *Annals de Ripoll I* (MHCA, 3 (*op. cit.* n. 13), pàg. 44-45).

62. Vegeu FICHTEAU, *Living in the Tenth Century*, *op. cit.* (n. 20), pàg. 181-216.

església, sobretot quan aquesta és important, és un moment de gran relleu tant políticament com simbòlica. El comte hi compleix amb el seu deure de protector de l'Església i del poble en un acte de gran solemnitat, rodejat per altes autoritats eclesiàstiques i laiques, amb una àmplia participació popular, tal com subratllen algunes de les actes que ens han arribat; per exemple, la de Sant Benet de Bages, del desembre de 972, diu que «multi vero ex proceribus Ausonensis venerunt ad spectaculum istud [...] et facta es turba non modica».⁶³ Un bon exemple de tal solemnitat, i de la satisfacció amb la qual és reflectida a l'acta, la trobem a l'acta de dedicació de la Seu de Girona (21.IX.1038):

Quam vero dedicationem domna Ermessendis comitissa, Dei amatrix, sanctaeque religionis servatrix, ac magnificus et venerabilis Sedis praefate praesul, dominus videlicet Petrus, undique evocatis aliarum ecclesiarum pontificibus rogaverunt fieri. [...] Inter haec vero religiosi pontifices, dominus scilicet Guifredus sanctae primae sedis Narbonensis archiepiscopus, huiusque sedis antistes illustrissimus, regalique stirpe satus ac etiam Deo dilectus et populo summisque virtutis meritis aequiparandus Oliva iure pro debito Ausonensis episcopus, necnon et egregius dominus Heribaldus Urgellitanus episcopus, atque etiam sanctae religionis amator dominus Bernardus Coseranensis episcopus, presulque Guilbertus illustris et praeclarus Barchinonensis pius in omnibus, hisque pari voto coniunctus dominus Berengarius Elnensis episcopus similique assensu Guifredus Carcassonensis episcopus, quin etiam conversationis bonae fama notus omnibus Arnaldus Magalonensis episcopus [...].⁶⁴

La solemnitat de l'acte és també ampliada per les proclamades excel·lències morals i espirituals dels participants. La dedicació i dotació d'una església és un senyal de poder, privilegi i puixança econòmica per part del comte que hi participa, a més d'un acte que havia d'ajudar en la salvació de l'ànima —obsessió molt viva abans i després de l'any mil—, i que havia de crear i perpetuar la seva memòria, amb la inclusió del seu nom a la litúrgia de l'Església.⁶⁵ És pot notar, a més, com aquest acte

63. CC IV (*op. cit.*, n. 51), doc. 1127 i *Diplomatari de la ciutat de Manresa (Segles IX-X)*, Edició a cura de Albert BENET I CLARÀ, Barcelona 1994, doc. 74 (d'ara endavant DCM).

64. JUNYENT, *Diplomatari*, *op. cit.* (n. 4), doc. 134.

65. José Enrique RUIZ DOMÈNEC, «La organización familiar en Cataluña en el siglo X», a *Symposium internacional*, *op. cit.* (n. 23), 2, pàg. 131-140. A la pàg. 139 escriu que «el culto religioso de la muerte constituye el elemento de reciprocidad que este regalo busca», vegeu Carlos LALIENA CORBERA, «La memoria real en San Juan de la Peña: poder, carisma y legitimidad en Aragón en el siglo XI», *Aragón en la Edad Media* (Homenaje a la profesora Maria Isabel Falcón) 29 (2006), pàg. 309-324 i algunes interessants consideracions a Amancio ISLA, *Memoria, culto y monarquía hispánica entre los siglos X y XII*, Universidad de Jaén 2006, pàg. 65-92; el tema mereix una nova anàlisi de conjunt, amb una nova edició de tots els necrologis, molts encara inèdits, ja que l'únic estudi a disposició (vegeu M. M. COSTA, «Los laicos en los necrologios catalanes», a *I laici nella societas christiana dei secoli XI e XII*, Mendola 21-27 agosto 1963, Milà 1967, pàg. 711-721) és absolutament insuficient; al necrologi de Ripoll eren recordats els dies de mort de bona part dels comtes de Besalú, Cerdanya, potser algun del Pallars, i els de Barcelona, vegeu Eduard JUNYENT, «El necrologi del monestir de Ripoll», *Analecta Montserratensia* 9 (1962), pàg. 217-225; els repro-

va adquirint sempre més significat a finals del segle x i a l'xi, atès que la intervenció comtal es fa cada cop més freqüent i alhora selectiva, ja que participa sobretot en la dedicació d'establiments de notable relleu o importància.⁶⁶

L'especial solemnitat i la importància de l'ocasió són normalment destacades, a l'acta, per un pròleg on troba lloc l'expressió teòrica dels principis que regeixen i caracteritzen l'autoritat comtal i la relació d'aquesta amb l'Església. En són una mostra molt eloqüent les actes de la consagració de Cuixà (30.IX.974)⁶⁷ i de la tercera consagració de Ripoll (15.XI.977), les dues degudes a la ploma del comte-bisbe Miró II Bonfill,⁶⁸ així com la de la quarta dedicació de Ripoll (15.I.1032), deguda al mateix abat Oliba, quan: «factus est conventus episcoporum in coenobio Sanctae Mariae perpetuae virginis territorii Rivipollentiis ad dedicationem baselicae ipsius Dei genitricis simulque principum patriae ac reliquorum fidelium utriusque sexus, aetatis, ordinis»⁶⁹ (i la nòmina de bisbes i nobles, tot i les actualitzacions fetes en moments posteriors, és de debò impressionant, ja que aplega, físicament i simbòlica tots els poders religiosos i laics del món relacionat amb el monestir i l'abat).

Atesa la importància del comte-bisbe Miró II Bonfill, tant pel discurs general, com per la seva influència damunt l'abat Oliba, és necessari dedicar-li una certa atenció; no és possible, però, fer ara un estudi detallat de la seva obra, per això no-

dueixo amb les possibles identifications a *MHCA*, 4 (*op. cit.*, n. 12), pàg. 231-232. Hauríem de veure l'ampliació dels horitzons dels necrològics de Ripoll, que inclouen també els reis d'Aragó, relacionada amb la celebració del dia dels difunts establerta per part de l'abat Oliba al sínodo de Vic del 1030 (vegeu JUNYENT, *Diplomatari*, *op. cit.* (n. 4), text 20)? Ara, podem pensar que almenys la primera celebració, la del dia dels morts, és directa conseqüència de l'influx de Cluny, com demostraria la presència al ms. ACA, Ripoll 151, f. 32r, del s. xi, de l'*Statutum sancti Odilonis abbatis de defunctis*, i al mateix ms. són també copiades en un segon moment dues epístoles del papa Urbà II a l'abat Hug de Cluny (*Quoniam sanctitatem vestram* i *Quoniam abundante iniquitate*). Per a aquest aspecte vegeu Stefano M. CINGOLANI, «Tradiciones e idiosincrasias. Las relaciones entre Cataluña y Aragón en la historiografía (siglos XI-XIII)», a *La Corona de Aragón en el centro de su historia (1208-1458)* Actes del congrés, Saragossa 1-4 de desembre 2008, Saragossa 2009, pàg. 219-252, pàg. 226-227.

66. Es pot notar també com, al llarg del segle xi, aquest mitjà d'afirmació d'autoritat comença a ser utilitzat també per dinasties vescomtals, vegeu ORDEIG, *Les dotalties*, *op. cit.* (n. 10), *passim*.

67. ORDEIG, *Les dotalties*, *op. cit.* (n. 10), doc. 91 i vegeu Josep M. SALRACH, «El comte-bisbe Miró Bonfill i l'acta de consagració de Cuixà de l'any 974», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 10 (1989), pàg. 107-124; sobre Miró Bonfill, vegeu Josep M. SALRACH, «El bisbe-comte Miró Bonfill i la seva obra de fundació i dotació de monestirs», a *II Col·loqui d'Història del monaquisme català* (Sant Joan de les Abadesses 1970), II, Poblet 1974, pàg. 57-81.

68. ORDEIG, *Les dotalties*, *op. cit.* (n. 10), doc. 96 i vegeu Josep M. SALRACH, «El comte-bisbe Miró Bonfill i l'acta de consagració de Ripoll de l'any 977», *Estudis Universitaris Catalans*, 26 (1984), pàg. 303-318 (Miscel·lània Ramon Aramon i Serra, IV); l'acta de dedicació de Ripoll és assumida com a model per a textos semblants, ja que obre el recull de fórmules conservat al ms. ACA, Ripoll 74 (vegeu ZIMMERMANN, «Un formulaire», *op. cit.* (n. 24), pàg. 67-69).

69. JUNYENT, *Diplomatari*, *op. cit.* (n. 4), 1992: doc. 104 i ORDEIG, *Les dotalties*, *op. cit.* (n. 10), doc. 151.

més apuntaré alguns elements útils al present discurs utilitzant àmpliament els estudis de Josep M. Salrach.⁷⁰ En primer lloc s'ha de notar com gairebé totes les actes degudes al càlam de Miró Bonfill transcendeixen el senzill aspecte pràctic del document. Per exemple, tant l'acta de consagració de Sant Benet de Bages (6.XII.972)⁷¹ com les de Cuixà i Ripoll presenten la construcció, o reconstrucció, del temple com un moment de la història de la salvació, en directa continuïtat amb l'obra de Jesucrist.⁷²

En segon lloc, les actes són utilitzades com a moment de glorificació de les dinasties comtals derivades de Guifré I i representen, així, una reflexió bé sobre la història dels comtats catalans (diferent i paral·lela a la que s'estava començant a elaborar als annals), bé sobre el model comtal, defensor físic de la terra i protector espiritual dels seus habitants en estreta aliança amb bisbes i abats. I on s'expressa, a més, no sols la continuïtat del llinatge, sinó el profund acord entre les diferents branques (tots elements que tornarem a trobar en l'abat Oliba). En són mostres evidents l'elogi del «princeps quondam Soniefredus divino afflatus spiramine» a la dedicació de Cuixà del 974, i a la dedicació de Ripoll del 977 de

Wifredus [...] comes atque, ut verius fatear, subditorum carus patricius, vir nobilitatis titulo pollens, virtutum vigore immarcescibiliter vernans [...] Dehinc veneranda succedens propago, adprime divinis dapibus farta, imperialibus commitiis sublimata, Miro videlicet atque Suniarius [...] Nec minus illorum succedens praeclara soboles, videlicet Seniofredus, Wifredus, Miro reverendus antistes, Oliba, atque Borrellus praecellentissimi comites.

Finalment, s'estableix amb contundent claredat la sacralitat de les regalies fetes a les esglésies, que comporten l'obteniment de la vida eterna per a qui les fa, així com la damnació per a qui les sostreu, perquè qui roba a l'Església «Christo tolli-

70. A més dels estudis ja esmentats, vegeu SALRACH, «La legitimación del poder condal», *op. cit.* (n. 6).

71. CC IV (*op. cit.* n. 51), doc. 1127, mentre DCM (*op. cit.* n. 63), doc. 92 el data al 3 XII; és una acta molt interessant per les notables diferències que presenta amb les altres, ja que aquí és representat el diàleg entre els bisbes que presideixen la cerimònia de consagració i els fundadors del monestir, Isarn i Guisad. A més (i diria que és un afegit propi del comtebisbe Miró), en el moment en què es fa la llista de les dotacions del monestir, s'esmenta el *castrum Medianum*, i trobem el següent comentari: «Aliud vero cum propriis liberis [*scil.* Salla, pare de Isarn i Guisad, que havia començat les obres de construcció] reliquit arbitrio Dei principi terre ob defendendam patriam. Puto [ergo quia] orationes amplius defendent patriam quam malig[ni] expu[gnatores]». Sobre aquesta problemàtica, vegeu ISLA, *Memoria, culto y monarquía*, *op. cit.* (n. 65), pàg. 84-92 i més endavant per apreciacions en direcció totalment contrària.

72. Tal relació entre història sagrada i acció contemporània la retrobem també a l'acta de dedicació de la seu de Girona, on la cura de la salut espiritual del poble que manifesten la comtessa Ermessenda i el seu germà Pere, bisbe de Girona, és comparada a l'ajuda que Déu concedí al poble d'Israel (haurem d'entendre que la comparació es fa extensiva també al poble del comtat, equiparat al poble elegit).

tur».⁷³ El bisbe Miró utilitza amb força l'arma de l'anatema contra els robadors de béns eclesiàstics (arma feta servir sovint i amb contundència pel mateix Oliba), i amb notable càrrega literària descriu les penes que tocan als culpables en autèntiques descripcions ultramundanes,⁷⁴ com per exemple a l'acta de Cuixà:

Quod si quis nostra monita temerare praesumpserit [...] et nisi se correxerit [...] a liminibus sanctae Dei Ecclesiae arceatur, et insuper sacrilegii ultione feriatur, et secundum leges mundanas ut sacrilegus componere cogatur, et cum Iuda nefandissimo traditore, qui ea quae Domino mittebantur asportabat, flammis atrocibus infernalibusque tradatur, Datan et Abiron contemptibus legis divinae iudicium sentiat, et nisi se correxerit, ad instar istorum transgressorum crucinadus perenniter in infernum vivus descendat; ubi vermes non moriuntur, et ignis non extinguitur; et ubi de calore ignium transibunt ad aquas nivium; et ubi foetorem intolerabilem et indicibilia tormenta transgressores sustinent; et super poenas quas assidue sancta Dei Ecclesia in psalmo transgressoribus canit ... involuntur etiam in poenis ut rota, et transeant sicut stipula ante faciem venti; sicut ignis qui comburit silvam, et sicut flamma comburit montes, ita persequatur illos omnipotens Deus in tempestate sua, et in ira sua exturbet eos.⁷⁵

Com ja havien notat Abadal i Salrach, l'abat Oliba es presenta, per molts aspectes, com un continuador de l'exemple del seu oncle, amb importants diferències, però, com podrem apreciar. Oliba reprèn, a l'acta de la quarta dedicació, la idea que regia l'acta de la dedicació precedent, on es recorda la participació dinàstica en l'acreixement i protecció del monestir.⁷⁶ En resulta una visió, segurament idealitzada, de l'estreta col·laboració entre el poder comtal i l'eclesiàstic, on la memòria genealògica és acompanyada per una visió solidària dels llaços familiars que lliguen en

73. BOWMAN, «Councils, memory and mills», *op. cit.* (n. 4), ha posat de manifest la relació d'aquest tipus d'actes i discursos amb les assemblees de Pau i Treva.

74. Sobre l'excomunió, la maledicció dels culpables i les penes vegeu CINGOLANI, «Estratègies de legitimació», *op. cit.* (n. 2), pàg. 137; Jeffrey A. BOWMAN, «Do Neo-Romans Curse? Land, Law, and Ritual in the Midi (900-1100)», *Viator*, 28 (1997), pàg. 1-32, i Lester K. LITTLE, *Benedictine Maledictions: liturgical cursing in Romanesque France*, Ithaca 1993.

75. La fantasia del redactor del document sovint es deixa portar per la literatura, per exemple el *grammaticus* Guibert, redactor de l'acta de restauració i dotació de la canònica de Sant Vicenç de Cardona (2.VII.1019), recorre a la mitologia i a la literatura clàssica: «diabolus dux eius sit semper in vita sua, et supra picem et carbones eius denigratum infelicem animam a corpore egressa in Flegiontis ardentis fluvii profundam immergat undam» (JUNYENT, *Diplomatari*, *op. cit.* (n. 4), doc. 59); cosa que es veu també a la minuta de l'acta de fundació de Sant Benet de Bages, del 967, segurament obra d'un gramàtic, atesa la presència d'un grecisme com *biothanatus*: «apponat omnipotens Dominus plagas et omnes infirmitates, et imprecationes quas legislator promulgavit in libro autentico, et que sunt scriptae in sancta Apocalypsi, sitque biothanatus et perpetuum anatema factus cum Iuda qui tradito Dominum ac magistrum suum habiens laqueose suspendit adipiscaturque etiam aequam mensuram cum Dathan et Abiron qui viventes sortiti sunt cocyti frigoribus niveis et vulcanalibus flammis [...]» (DCM *op. cit.* n. 63), doc. 74).

76. Tot i així em sembla significatiu, almenys de certa distanciació cultural, que canviï en profunditat el model establert per l'acta de la precedent dedicació, fixada com a model al ms. Ripoll 74; vegeu MHCA 4 (*op. cit.* n. 12), pàg. 52-58.

una unitat coherent els dos poders, en una supervivència —o revifament?— dels ideals carolingis que tindrem ocasió de comprovar per altres aspectes del pensament de l'abat.⁷⁷

Actum est autem hoc instinctu et ordinatione domini Olibani, pontificis Ausonensis, ad cuius diocesim praedictus pertinet locus: qui progenitorum venerandis assensum praebere cupiens documentis, atavi scilicet sui beatae memoriae comitis et marchionis Wifredi, qui praedictum coenobium a fundamentis extruxit, exemplo quoque avi sui reverendae memoriae comitis Mironis, qui eandem ecclesiam admodum parvolam destruens, maiori sumptu et opera aedificavit, servans etiam institute patris sui domni Olibani comitis fratrumque illius, qui hanc secundo maioris operis culmine sustulerunt, ut omnes pietate, sic universos etiam aedificii transgressus est magnitudine.

Hi ha molt de la ideologia política de l'abat en aquest pròleg, ateses les crisis que ja havien tocat l'autoritat comtal, bé a l'interior dels confins dels comtats, bé entre els mateixos comtes.⁷⁸

La concepció historiogràfica que expressa el text, que és, hem de deduir, la de l'abat Oliba, és extremament coherent, tot i algunes diferències importants, amb l'expressada, un segle i mig més tard, per les *Gesta Comitum Barchinonensium*, tant per la funció determinant del paper del comte com a defensor de la terra de l'enemic musulmà,⁷⁹ com de fundador de monestirs, i, finalment, d'una història que és eminentment familiar i que comença, sense interrogar-se des de quan i per què, en el moment en què el domini és tingut de manera hereditària pels membres de la mateixa família, la dels *principum patriae*. Sòlidament fixat en la idealització de la realitat, no admet llegendes o orígens remots del llinatge ni de la terra, també, potser, perquè el moment generador és individuat en l'aliança entre comte i monestir, així que el comte que dona origen al llinatge serà també el mateix que el dona a Santa Maria de Ripoll, i, això, d'acord amb el plantejament dels

77. Vegeu TABACCO, *Sperimentazioni*, op. cit. (n. 49), pàg. 165-208; es pot notar com un poema d'Oliba, els *Distica epitaphia* en memòria dels comtes enterrats a Ripoll (JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), text 2) és una imitació del carme en honor dels emperadors francs de Benet diaca (*Poetae latini aevi Carolingi*, ed. Ernst DÜMLER, vols. I-II, Hannover 1881-1884, *MGH Poetae Latini medii aevii*, II, pàg. 672-674, d'ara endavant PLAC) present en alguns manuscrits de la col·lecció de capitulars d'Anseguis, de la qual hi havia un manuscrit a Ripoll, l'actual ACA, Ripoll 40; de renovació carolíngia parla també Nikolas JASPERT, «Carlomagno y Santiago en la memoria histórica catalana», a *El camí de Sant Jaume i Catalunya*, Actes del congrés internacional celebrat a Barcelona, Cervera i Lleida 16-18 d'octubre 2003, Abadia de Montserrat/Barcelona 2007, pàg. 91-105, pàg. 94, mentre que per al llegat cultural i els manuscrits, vegeu ZIMMERMANN, *Écrire*, op. cit. (n. 23), pàg. 753-771.

78. Per exemple, vegeu Josep M. SALRACH, «El comte Guifré de Besalú i la revolta de 957», a *Amics de Besalú. II Assemblea d'Estudis del seu comtat*, Besalú 1973, pàg. 3-30, i en general Josep M. SALRACH, *El procés de feudalització (segles III-XII)*, *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar, 2a ed. 1998 (1a 1987), vol. II, pàg. 291-324.

79. La defensa de l'enemic és un tret legitimador també de la noblesa territorial d'època tardocarolíngia, vegeu PRINZ, *Clero e guerra*, op. cit. (n. 27), pàg. 137.

annals de la família de Ripoll.⁸⁰ Per a Oliba la legitimitat ve de la transmissió hereditària del poder a l'interior d'una mateixa família i del compliment solidari de les tasques del bon governant, com a protector de l'Església i administrador de la justícia.⁸¹

Però s'ha d'afegir també una altra consideració que, a primera vista, pot semblar banal. Oliba, al contrari que el seu oncle Miró, explicita els lligams de parentiu amb els comtes que abans havien intervingut en les altres dedicacions i amb aquells que ara participen en l'acte: el germà Guifré i el nebot Guillem. Mentre que el primer, Miró Bonfill, insistia més en l'exaltació retòrica de la fundació del monestir i dels seus protectors, Oliba destaca la continuïtat de la seva acció respecte la dels membres de la seva família, en una unió *ab origine* entre aquests i el monestir, i, també, destacat el seu paper de constructor, que havia de valorar molt (en línia amb el perfil biogràfic de l'encíclica), deixant de banda, al contrari del que havia fet Miró, el paper i l'obra dels seus predecessors abats Arnulf i Guidiscle. Pot semblar obvi, com he dit, perquè de fet tots eren parents seus: el pare, Oliba Cabreta, l'avi, Miró I de Cerdanya-Besalú, el besavi, Guifré I. Així mateix, no crec que sigui una casualitat i sense significat, també considerant l'omissió dels altres abats.

A la documentació dels segles x i xi és relativament freqüent que, per raó d'heretats o de continuïtat en l'acció, s'hagi de fer esment dels predecessors, de vegades individualitzats singularment. Però, tanta precisió, i tan enre en el temps, no és del tot normal. Per exemple, en una definició a favor dels esposos Dodo i Emmo (26.X.1021), el comte Berenguer Ramon I ha de remuntar a:

Miro comes [...] quod illi advenit per vocem genitorum suorum Suniarii comitis et Richildis comitissae [...]. Quod postmodum, iniusto ordine, Borrellus avus meus usurpavit [...]. Simili modo, in diebus patris meis Raimundi comitis [...].⁸²

Que no es refereixi al comte Miró de Barcelona com a oncle avi seu pot ser comprensible, però, per què no recorda que Sunyer és el seu besavi? En una altra acta, aquesta relativa a la restitució de les esglésies de Montserrat a Santa Maria de Ripoll (29.VI.1022), en fer la història dels drets que Ripoll posseïa sobre aquestes esglésies, el comte Berenguer Ramon I fa escriure:

80. Per a un recorregut per les idees historiogràfiques als segles x-xi, vegeu CINGOLANI, «Estratègies de legitimació», *op. cit.* (n. 2); per a les del segle XII, CINGOLANI, «Tradiciones e idiosincrasias», *op. cit.* (n. 65), i per a les del segle XIII, Stefano M. CINGOLANI, «Memòria, llinatge i poder. Jaume I i la consciència històrica», *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, 19 (2008), pàg. 101-127.

81. Aquestes valoracions concorden força amb el retrat, no tan idealitzat, de l'abat Oliba com a pacificador estretament vinculat als interessos personals (com a abat) i familiars, expressió d'una forta solidaritat del llinatge, tal com ho presenta KOSTO, «Oliba, Peacemaker», *op. cit.* (n. 4) i que veurem més endavant.

82. PAC (*op. cit.* n. 56), doc. 154.

quas abavus meus Vuifredus comes tulit de manibus agarenorum [...] et proavus meus Suniarius, proles iam dicti Vuifredi, confirmavit [...].⁸³

Miró Bonfill parlava dels comtes, que, evidentment, eren tots familiars seus, mentre que Oliba i Ramon Berenguer I fan explícita la relació familiar que els lliga als predecessors. Tenint en compte la forta influència que Oliba, molt possiblement a través de la comtessa mare Ermessenda, exercí damunt Berenguer Ramon I, podem creure que aquests indicis d'una construcció de la memòria genealògica deriven directament del pensament de l'abat.⁸⁴

Però s'ha de notar també una cosa més. No tan sols Oliba, al pròleg de l'acta de dedicació, crea aquesta imatge de continuïtat dinàstica com un model de comportament dels prínceps de la pàtria en el seu deure de patrocinadors de l'Església, sinó que va més enllà. No em sembla pas una casualitat que, a diferència d'allò escrit per Miró Bonfill, Oliba no esmenti els abats, predecessors seus, responsables de l'anterior ampliació i dedicació del monestir. La cadena que ell crea és estrictament la del poder comtal damunt el conjunt Besalú-Cerdanya i la seva acció es posa en directa i exclusiva continuïtat amb aquesta, sense diferenciar el patrocini laic de l'acció eclesiàstica. Oliba abat i bisbe es mostra com a continuador dels comtes i no pas dels abats. Que hi hagi continuïtat d'acció política, administrativa o de protecció de l'Església per part de membres de la família d'Oliba és un fet evidentment necessari, però és ell que crea aquesta participació «familiar», més enllà de les normals dinàmiques de col·laboració entre poders laic i eclesiàstic, en què ell i els seus familiars formen part d'una història de la *patria* i de la salvació, i d'aquí, també, deriva la voluntat de la seva celebració.⁸⁵

També hem de notar com Oliba veu en Ripoll el centre ideal (i ideològic) d'aquesta unió en el passat i per al futur, ja que en cap altra de les nombroses actes de dedicació que el veieren protagonista (com a responsable o impulsor de les obres de renovació), o en les quals senzillament participà, no trobem un grau de densitat de pensament historiogràfic, i, de retruc, polític semblant.

Hem de creure també que almenys algunes d'aquestes idees eren ja presents en la ment de l'abat abans del 1032, i havien estat elaborades per ell amb anterioritat a la dedicació del monestir, tal com mostra un poema seu, epònim d'una llarguíssima tradició carolíngia d'epitafis, els *Distica epitaphia comitum Rivipullo quiescentium*, datat abans del 1018, anterior al moment en què possiblement la cadira episcopal havia posat Oliba en una condició més propera a exercir el poder i l'havia fet sortir d'aquella que Abadal definia com a vida amagada.

83. JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), doc. 71.

84. Per a l'època precedent, vegeu Stefano M. CINGOLANI, «The Family of Wilfred I, "The Hairy": Marriage and the Consolidation of Power, 800-1000», *Imago Temporis*, 4 (2010), pàg. 119-140.

85. Com escriu Paul FREEDMAN, «Le pouvoir épiscopal en Catalogne au xe siècle», a *Catalunya i França meridional a l'entorn de l'any Mil*, op. cit. (n. 23), pàg. 174-180; pàg. 176: «les idées de gouvernement étaient bien davantage des constructions imaginaires de l'esprit».

En el proper apartat analitzaré la manera de definir les virtuts dels comtes i de dibuixar-ne un retrat modèlic; ara és el moment d'analitzar altres aspectes del poema i veure'n les implicacions en relació amb la ideologia política de l'abat. La celebració dels morts, exaltats per la imitació literària, deixa traspuar els models d'inspiració i de referència, entre herois antics i monarques carolingis,⁸⁶ que configuren les bases tant de la cultura literària com del pensament de la primera meitat del segle XI.

Aquesta constatació obliga a interpretar de manera lleugerament diferent els termes de la polèmica entre continuistes i rupturistes, perquè si s'ha d'acceptar l'existència de canvis en profunditat en la configuració social i política del món dels Francs Occidentals entre els segles IX i XI, amb evolucionades relacions de poder i pràctiques judicials, no és menys veritat que tal evolució es fa, almenys en els termes de l'activitat intel·lectual, damunt els models de l'època precedent, sobretot sobre autors i problemàtiques dels regnats de Carlemany i Lluís el Piadós, que ja es comencen a proposar com a un model de referència.

Si la identitat o semblança en el llenguatge (i d'això en tornaré a parlar) no pot ser acceptada com un senyal d'absoluta i ininterrompuda continuïtat, tampoc no és possible fer-ne cas omís per privilegiar altres senyals de canvi aparentment radicals. Que el llatí sigui una llengua que s'adapti amb dificultat a expressar la realitat política i social dels segles centrals de l'edat mitjana, sigui pel seu caràcter literari i evocador, sigui per ser una llengua formada en i per un món totalment diferent, és un fet conegut, tot i que massa sovint oblidat. Tot i així, el desfasament que podem trobar entre llengua i realitat, amb la difícil i lenta adaptació de la primera a la segona, no ens ha de fer oblidar el paper modèlic i coercitiu que la paraula escrita representa, en una dinàmica activa entre força de la tradició (que és la que regeix la formulació d'un discurs i de les idees, sempre, o molt sovint, rebeques als canvis i a les innovacions) i la força contraposada de les mutacions profundes en la societat europea dels segles X-XI.⁸⁷ El resultat d'aquesta tensió és, tot sovint, la reproposició d'un vell model que vol expressar continuïtat, del qual s'han canviat en profunditat els valors i els significats, per tal d'adaptar-se a la nova significació. Aquest plantejament l'haurem de considerar també més endavant, quan es tractarà de valorar certs aspectes de la societat del segle XI a la llum de la perspectiva crítica continuïsta o de la rupturista.

El que també destaca és com el monestir, és a dir el seu abat Oliba, s'encarrega d'ordenar, guardar i celebrar la memòria dels comtes que hi són enterrats. El lligam entre terra i cel, poder laic (i familiar) i establiment eclesiàstic es reforça, en el moment en què aquest intenta esdevenir un panteó guardià de la memòria dinàstica.⁸⁸

86. Per a les fonts vegeu les notes a Lluís NICOLAU D'OLWER, «L'Escola poètica de Ripoll en els segles X-XIII», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 6 (1915-20), pàg. 3-84, text 6.

87. Una lúcida exposició d'algunes d'aquestes problemàtiques a KOSTO, *Making Agreements*, op. cit. (n. 7), pàg. 1-77.

88. Les relacions amb la historiografia són presentades a Stefano M. CINGOLANI, «Del monasterio a la cancillería. Construcción y propagación de la memoria dinástica en la Corona d'Aragón», a *La construcción de la memoria*, op. cit. (n. 6), mentre que a CINGOLANI, «Estratègies de legitimació»,

Oliba funda la continuïtat entre comtes i monestir, i en aquesta continuïtat es veu com un moment fonamental. El pes memorial i ideal de Ripoll no el té cap altre establiment dels comtats, ja que uneix en si el fet de ser fundació del fundador de la família i de ser el lloc de descans d'aquest i d'uns quants dels seus descendents; ha merescut les continuades atencions dels avantpassats d'Oliba, quant a comtes de Besalú-Cerdanya, i, finalment, és el lloc que veié el seu canvi de posició respecte al món; és a dir, el lloc que el tragué d'una posició subordinada en l'administració del poder per projectar-lo a una de molt més gran influència i possibilitat; és el lloc, en suma, on el seu alt sentiment del llinatge li va permetre trobar una forma d'actuació digna de la seva consciència, li va donar profunditat i idees i va poder desplegar-se de manera adient.

Això, dit a propòsit de l'acta de dedicació, diria que troba plena confirmació en el poema *In laudem basilicae et abbatum Rivipullensium*, posterior al 1032. En aquest poema (també de típica tradició carolíngia), Oliba, després de l'elogi de l'església, lloa uns quants abats que, ateses les condicions mutilades del text, són ell i els seus immediats predecessors: Arnulf, Guidiscle i Sunifred. Però no em sembla un cas que ell es posi primer de la llista, i, per descriure la seva obra, empri paraules semblants a les que havia utilitzat parlant de Guifré I als *Distica epitaphia*:

Presul OLIVA sacram struxit hic funditus aulam,
hanc quoque perpulcris ornavit maxime donis:
semper ad alta tulit, quam gaudens ipse dicavit.
(vv. 8-10)

Conditur hic primus GUIFREDUS marchio celsus,
qui comes atque potens fulsit in orbe manens.
Hancque domum struxit et structam sumptibus auxit:
vivere dum valuit, semper ad alta tulit.
(vv. 1-4)

Podem pensar que són tan sols fórmules literàries; però podem creure també que no són producte de la rutina i tenen un cert significat, que no seria altre que el de posar Oliba en un lloc de privilegi (gairebé un fundador) en la història del monestir, en estreta i absoluta continuïtat amb el seu besavi, fundador del llinatge i de la casa monàstica.

No hem de veure, però aquest acte d'ordenació dels sepulcres i de celebració comtal com un acte aïllat, perquè Oliba sembla voler crear (en possible imitació de Cluny) una vertadera xarxa de relacions polítiques a través de la memòria dels difunts. Allà on el sepulcre no arribava a estrènyer el vincle entre el monestir i el comte, hi arribava la pregària pels morts, com mostren la institució de la festa del 2 de novembre i la presència al necrologi del monestir no sols de tots els comtes dels com-

op. cit. (n. 2) ja he analitzat les relacions entre Ripoll i Oliba i amb els comtes de Barcelona per tal de reforçar la dimensió de panteó.

tats catalans, sinó també de Sanç Garcés III de Navarra, dels seus fills i dels reis d'Aragó.⁸⁹ El monestir, així, s'erigeix en intermediari entre aquesta vida i l'altra, no solament amb el tràmit de les piadoses donacions que rep, sinó que es fa garant també del destí de comtes i monarques, propers i llunyans, dels quals en garanteix la memòria en un acte de legitimació del poder. Aquestes idees semblen molt coherents amb la pràctica de l'acció política de l'abat, tant pel que fa a fomentar la concòrdia entre les diferents branques de la família (aspiració típica de Carlemany i Lluís el Piadós en el moment en què dividien els seus regnes entre els fills), com pel fet d'intentar adquirir poder sobre elles, en especial sobre la dels comtes de Barcelona en estreta aliança amb la comtessa Ermessenda. Més endavant, veurem ulteriors aspectes d'aquesta acció.

Aquestes constatacions han de fer reflexionar sobre la consciència nobiliària d'Oliba i sobre algunes altres possibles raons de la seva entrada en la vida religiosa. Aparentment, la insistència de l'encíclica en la noble sang de l'abat mort no compleix solament amb un lloc comú hagiogràfic (que, d'altra banda, havia de correspondre també a allò pensat pels biografiats), sinó que recolza en una profunda consciència del mateix abat. I, a banda de totes les possibles raons religioses que no es poden negar, atesa la seva irreprotxable vida com a abat i bisbe,⁹⁰ no hem de menystenir la d'una dislocació d'expectatives. És molt difícil, sinó gairebé impossible, copsar exactament el pensament d'aquests temps en què no hi havia una clara diferència, ni pràctica ni psicològica, entre poder laic i poder eclesiàstic, però és segurament equivocat fer servir categories de pensament posteriors a la reforma gregoriana o, encara pitjor, contemporànies. Una profunda i sincera consciència religiosa no era necessàriament obstacle per a una paral·lela de nobiliària. Uns versos dedicatoris, obra dels monjos Oliba, Arnau i Gualter, així es refereixen a Oliba: «Sede sedens diva comes, abbas, praesul Oliva».⁹¹ Recordar que havia estat comte, abans que abat i bisbe, no l'hem de veure solament com a obediència a un itinerari vital, sinó com a afirmació que el rang comtal no havia estat del tot substituït o anul·lat pels càrrecs eclesiàstics, perquè continua formant part de l'essència de la personalitat d'Oliba, també un cop ha deixat d'exercir com a comte. Forma part intrínseca del seu ser, més enllà dels llocs comuns de l'hagiografia.

Aquesta continuïtat entre poder sagrat i poder profà la podem copsar (a més d'altres terrenys que examinaré més endavant), per exemple, en la relativament fre-

89. Vegeu CINGOLANI, «Tradiciones e idiosincrasias», *op. cit.* (n. 65).

90. Algunes de les respostes a l'encíclica, sobretot per part d'establiments eclesiàstics que coneixien bé Oliba, tot i la formularitat d'aquestes respostes, no deixen dubtes; la resposta de la catedral de Vic diu: «qui quoad vixit in corpore, non solum ignaros dogmate coelesti imbuit, verum etiam misericordiae actibus viam lucem ostendit», o, encara més eloqüent, és la resposta de la catedral de Girona: «Quando ergo eius labia non sunt legem meditata Dei, animumque eius quando non pius sive benignus? Ipse enim erat pontificalis honos, monachorum pater, spes cleri, viduarum rector, egentium panis, propinquorum cura, et ut vere fateamur, totus ad omnes bonum».

91. JUNYENT, *Diplomatari*, *op. cit.* (n. 4), text 7.

qüent compaginació dels dos càrrecs, el comtal o vescomtal i l'episcopal. No sols trobem l'oncle de l'abat Oliba, Miró II Bonfill, comte de Besalú i bisbe de Girona, sinó que hi ha també Guislabert, bisbe i vescomte de Barcelona; Eribau bisbe d'Urgell, que al seu testament diu que «et ipsum vicecomitatum de Ausona [...] dimito Raimundo, fratres mei»⁹² i que serà el mateix «Eriballus archilevita uel uicecomes» que trobem a un altre document anterior;⁹³ Folc II vescomte de Cardona i bisbe d'Urgell i després de Barcelona, o Berenguer Guifré, bisbe de Girona, que, almenys en un document del 19.VI.1052, es titula: «Berengarius, gratia Dei episcopus Gerundensis et comes Bergitanensis».⁹⁴ També trobem, en un nivell més baix, levites alhora castlans o que recobreixen càrrecs públics, com ara, per donar-ne uns pocs exemples, Guillem de Madiona, canonge de Sant Pere de Vic i castlà, que fa testament abans de participar en una expedició militar «in partibus Spanie» en 1031 i que mor dos anys després per una represàlia musulmana;⁹⁵ o Ermengol Ermemir, canonge de la Seu, casat amb fills i castlà de Malla.⁹⁶ Són només uns pocs exemples que mereixen una investigació més aprofundida de les relacions entre Església i poder laic, sobretot en el seu aspecte militar i guerrer.

L'estret vincle que hi ha entre poder, comtal o reial, i càrrecs eclesiàstics com a eixamplament seu ens ha de fer pensar que semblant mentalitat no es trobava només en els comtes o reis que procuraven càrrecs importants a membres de la seva família, sinó també en la mentalitat dels mateixos beneficiats.⁹⁷ Per a Oliba la via a l'abadiat i a l'episcopat, empresa aquell estiu/tardor del 1003 entrant a Ripoll, havia de ser l'única forma per poder continuar exercint un poder que la successió comtal li negava; i per poder-ho fer mantenint la mateixa idea de col·laboració familiar. Fins i tot, em sembla que s'ha de dir que el canvi d'estatus va potenciar aquesta idea de col·laboració i la va transformar en ideologia, gràcies als mitjans que la formació cultural li havia proporcionat. I gràcies, també, al canvi de perspectives respecte a

92. PAC (*op. cit.* n. 56), doc. 286, 22 x 1040.

93. *Collecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Estudi i edició a cura de Ramon MARTÍ, Barcelona 1997, doc. 205, del 27.XII.1032.

94. *Diplomatari de la catedral de Vic, segle XI*, ed. Ramon ORDEIG I MATA, Vic 2000-2005, doc. 37 (a partir d'ara DCV).

95. Vegeu ABADAL, *Dels Visigots*, *op. cit.* (n. 2), 2, pàg. 237-240; els documents a DCV (*op. cit.* n. 94), docs. 895, 914 i 915.

96. DCV (*op. cit.* n. 94), docs. 1103 i 1104; vegeu sobre aquests i altres Paul H. FREEDMAN, *Tradició i regeneració a la Catalunya medieval*, Barcelona 1985 (ed. or. New Jersey 1983), pàg. 42-47.

97. Oliba sembla reflexionar sobre idees prou comunes a l'època; com diu FICHTEAU, *Living in the Tenth Century*, *op. cit.* (n. 20): «it was taken for granted [...] that the kindred should serve the bishop and that he in return should support them» (pàg. 186), «what he did was for the benefit of his office and his family, whose bulwark this bishopric was» (pàg. 188), «within the elite was found an intimate relationship between the wielders of spiritual and secular power. This relationship did not harmonize well with canonical law, but it harmonized well with the dynamic principles of royal lordship and of the noble family» (pàg. 190); sobre «la stretta relazione parentale e spirituale tra vescovo e nobiltà militare», vegeu PRINZ, *Clero e guerra*, *op. cit.* (n. 27), *passim*.

la teoria i la pràctica del poder a què l'induïa la condició eclesiàstica, bé amb els seus valors morals inherents, bé pels diferents mitjans que tenia, respecte al poder de les armes i de la força, per tal d'assolir les mateixes finalitats.

Haurem d'aprofundir, doncs, ara, en la concepció modelica que Oliba tenia del recte governant, de les seves virtuts i del seu paper, i, més endavant, copsar alguns aspectes de la pràctica del poder exercida per Oliba, abat i bisbe.

EL PRÍncep MODÈLIC

En aquest context d'elevada modelització i idealització de les figures dominants, haurem de pensar que en els casos en què l'abat parla directament i extensa d'un comte intervé el mateix fenomen. Els textos que examinarem són principalment dos: el retrat de Bernat I a l'encíclica per la seva mort i l'*epicedion* en honor de Ramon Borrell, del 1017/1018. El primer és un text en prosa, la primera encíclica mortuòria per un laic, abans de la del seu germà Guifré II de Cerdanya, mentre el segon és un text poètic (la primera composició coneguda en terres dels comtats catalans, a part dels *Distica epitaphia*, en honor d'un comte, i l'única fins al temps de Ramon Berenguer IV). Entre els 87 textos publicats a l'edició de Léopold Delisle (des de finals del segle VIII fins el 1510), només cinc (inclosos els dels comtes Bernat de Besalú i Guifré de Cerdanya) són dedicats a laics, i, després de l'encíclica per Guifré II, haurem d'esperar fins el 1181 per trobar-ne un altre.⁹⁸ Per molt que l'atzar pugui ser important en l'eventual pèrdua de documents, sobretot quan aquests no són conservats en un establiment religiós, aquestes xifres ens fan creure que l'encíclica dedicada a Bernat I era una novetat, sinó absoluta, almenys bastant fora de la normalitat.

Això apunta a alguns elements d'interès: en primer lloc, la fonedissa frontera entre laic i religiós tant en els discursos com en la pràctica social; en segon lloc, la cura per part d'Oliba d'exaltar la memòria de la seva família (en aquest cas fora de les fronteres de la *patria*); en tercer lloc, la inserció de la memòria de la família en el circuit de les pregàries dels monjos, no sols amb les misses al monestir o amb la celebració del dia dels morts, sinó, en aquest cas, en una àmplia xarxa europea de monestirs i abadies.

Alguns aspectes del retrat de comte Bernat I Tallaferro (que gaudia del mateix sobrenom que el seu contemporani Guillem III, comte de Tolosa, 1003-1037) ja

98. A l'edició DELISLE, *Rouleaux*, op. cit. (n. 14), hi ha un fragment d'encíclica (text III) pel comte Rodolf de Pontieu, el qual, tanmateix, era també abat de Sant Riquier (858), i, tot i que n'hi ha d'anònimes o de difícil atribució, les encíclics són dedicades normalment a abats, i en alguns casos a monjos, mentre que a partir de final del segle XI trobem també bisbes; del 1113 és la dedicada a Matilde, filla de Guillem el Conqueridor, que era abadessa de la Trinité de Caen (text XXXVI); el primer text per un laic és el dedicat a Bertran des Baux de ca. 1181 (text LVI); de començaments del segle XIII és la de Llúcia, comtessa d'Oxford (text LX), i del 1233 el text per Guillem de Barre (text LXII).

han estat presos en consideració, però serà convenient llegir sencera la descripció del comte per tal de poder-ne treure unes conclusions més detallades i significatives:

[...] filiosque desertos reddidit patre, subditos principe, fratres germano, servos domino, alumnos magistro. [...] Erat nobis, quem perdidimus, princeps et pater patrie, Bernardus, comes et marchio bone memorie, desiderabilis facie et nomine; cuius idcirco summatim virtutum tangimus actus, ut vestra karitatis agnoscat quam fuerit ipse dolendus. Fuit siquidem vir vere katolicus, bonitate insignis, nulli suo tempore pietate secundus;⁹⁹ acer in armis, corpore pulcher, aspectu decorus, a[lt]itudine magnus, eloquens lingua, potentia multus; providus consilio, mirabilis ingenio, dulcis eloquio; abundans rebus, fortitudine sumus, inimicorum victoria clarus. Preterea, terribilis malis et tante potentie vir mitis et subditus bonis, pauperum pater, iusticia fortis, iudicio iustus, misericordia plenus; edificator ecclesiarum; dilector per omnia monachorum, quos ita venerabatur ut patres, sic plurimi [im]pendebat ut dominos, sic ad agenda bona provocabat ut filios.

Aquest retrat planteja, d'entrada, uns problemes que excedeixen les possibilitats d'aquesta anàlisi i mereixen estudis més detallats, tot i que en veurem altres aspectes; en concret, el de la continuïtat/transformació del llegat carolingi, i això tant en el funcionament de les estructures de poder (govern dels comtes, administració de la justícia, característiques de les relacions i de la col·laboració amb l'Església),¹⁰⁰ com en l'expressió lingüística del mateix poder (qualitats dels governants, incipient sacralització de la figura comtal o llenguatge dels pactes de fidelitat i de les *convenientiae*).¹⁰¹

El retrat del comte Bernat I expressa prou clarament alguns conceptes típics del poder de l'època, i de la seva idealització, com són la complementarietat entre poder laic i religiós (ateses les virtuts que posseeix el comte); la solidaritat política i familiar entre els dos poders; la temptativa de control per part de l'estament eclesiàstic (especialment per part d'Oliba) a l'hora de delimitar i definir els espais i les modalitats del poder comtal, en especial, i laic, en general, així com podrem també comprovar en el proper apartat analitzant altres aspectes de la ideologia de l'abat

99. La fórmula típica als epitafis carolingis és «nulli (sui temporis) bonitate secundus».

100. Vegeu en general BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera (Segles X-XI)*, op. cit. (n. 7), tot i les correccions i els matisos aportats per Josep. M. SALRACH, *Catalunya a la fi del primer mil·lenni*, Vic-Lleida 2004 i KOSTO, *Making Agreements*, op. cit. (n. 7).

101. FREEDMAN, «Le pouvoir épiscopale», op. cit. (n. 85), pàg. 176, parla de: «une prolongation de notions carolingiennes de coopération selon un contexte plus locale, sans la structure idéologique de gouvernement mondial ou de monarchie sacrée» i, més endavant, diu, referint-se al poema en honor de Ramon Borrel, que: «Le comte n'était pas digne d'être révérent et l'église ne faisait rien pour élever l'office du comte à un tel degré» (pàg. 177), tot i així, haurem de considerar que la utilització dels conceptes de *patria* i de *familia* acaben per universalitzar el trasllat a una dimensió local, mentre que la inclusió de la memòria dels comtes a la litúrgia, juntament amb la descripció de les seves qualitats, i amb la fórmula *comes gratia Dei*, mostren una incipient o embrional temptativa de sacralització; això mateix passa amb Ferran González comte *Dei gratia* de Castella, ja des del 935, segons AYALA, *Sacerdocio y Reino*, op. cit. (n. 4), pàg. 204, per influència navarresa.

Oliba, en concret la relativa a l'establiment de la Pau i Treva i les seves modalitats d'intervenció en els conflictes.

La proximitat, en els ideals, entre la figura del comte i la d'un home de religió, no, però, un senzill monjo o un home espiritual, sinó un home d'alt nivell social i de gran responsabilitat, com ara un abat o un bisbe, ja l'hem poguda comprovar analitzant el retrat de l'abat Oliba. Però podem aportar encara un exemple, entre molts, com és el retrat de sant Maiol, abat de Cluny, a la *Vita* que n'escrigué sant Odiló:

Et ut ab inferioribus ad altiora conscendere valeamus, erat vir iam dictus, saepe dicendus, saepeque recolendus, ingressu gravis, voce sublimis, ore facundus, visu iocundus, vultu angelicus, aspectu serenus, in omni motu, gestu, vel actu corporis, honestatem presentans. Omnium membrorum convenienti positione decentissime comptus: omnium mortalium mihi videbatur pulcherrimus. Erat enim fide firmus, spe certus, gemina charitate refertus, sapientia clarus, intellectu mirabilis, consilio providus, robustus fortitudine, spiritualis scientiae assiduus cultor, et charitativae pietatis verus amator.¹⁰²

No ha d'estranyar tal proximitat (que només elimina les capacitats militars) atesa la consideració de la noblesa com un dels elements fonamentals de la santedat, element que aproxima un aristòcrata encara laic a un que ha entrat en la religió.

Les virtuts del comte Bernat (per a les quals no tenim cap possibilitat de confirmació externa a l'encíclica)¹⁰³ es divideixen clarament en diferents categories: algunes afecten la seva faceta de noble i home de poder; altres els seus *mores* i les seves característiques com a governant, possiblement piadós i en estreta relació amb l'Església. Bernat és atractiu («desiderabilis facie»), que hem vist que era una virtut necessària en un noble, fos aquest un *miles* o un bisbe, i posseeix altres virtuts necessàries en connexió amb el seu aspecte físic, tal com es requereix a un aristòcrata, ja que és fort, ben proporcionat i victoriós («corpore pulcher», «aspectu decorus», «a[lt]itudine magnus [...] potentia multus [...] inimicorum victoria clarus»). Ell és vertader catòlic, bo i piadós; a més, presenta virtuts típiques d'un eclesiàstic (però no solament d'ell), perquè és eloqüent, i és «providus consilio, mirabilis ingenio, dulcis eloquio». Important, amb vista al moviment de Pau i Treva, és que Bernat és «terribilis malis et tante potentie vir mitis et subditus bonis, pauperum pater, iusticia fortis, iudicio iustus, misericordia plenus». Finalment, a part de la seva virtut de ser constructor d'esglésies (virtut per la qual s'aproxima al seu germà, l'abat Oliba), s'ha de destacar la seva proximitat a l'ideal, i al llenguatge, monàstic, ja que amb la seva mort, Bernat «filiosque desertos reddidit patri, subditos principe, fratres germano,

102. *Bibliotheca Cluniacensis*, op. cit. (n. 27), col. 284.

103. I que possiblement haurem de veure, també, com a correcció de la personalitat del pare, el comte Oliba Cabreta, que no semblava posseir-ne gaire, si fem cas dels pocs actes coneguts de la seva vida i, sobretot, del seu sobrenom, perquè, segons les *Gesta comitum*: «Qui ideo Cabreta, ut fertur, dictus est quia cum iratus aliquid loqueretur uno sepius pede quasi terram cavare, ut ita dicam, consueverat» [X,1] (MHCA 4 (op. cit. n. 12), pàg. 137).

servos domino, alumnos magistro»; a més de venerar i escoltar els monjos com a «patres» (i ja em vist l'ambigüitat del terme), els estimulava a fer el bé com a «filios».

Malgrat allò que s'ha pogut dir, les formes i el contingut d'aquest retrat porten clarament a veure, almenys per part de l'abat Oliba, una temptativa de sacralització del poder comtal, com a aprofundiment en les modalitats de la legitimació ja actives al segle x. La seva, diria, que és la resposta, ampliada, aprofundida i elevada a ideal, a una concepció ja elaborada a les corts comtals, on, ja a la generació precedent, s'havia començat a emprar de manera estable la fórmula de *comes gratia Dei*.¹⁰⁴ Això que du a terme l'abat és la inserció d'aquesta idea en un teixit ideològic (a través de l'explicitació de les virtuts del governant) i social, mitjançant, com ja s'ha dit, la inclusió de la figura del comte difunt en la litúrgia del monestir, i de la pregària col·lectiva per la seva ànima en un ample circuit eclesial que excedia, i de molt, les muralles de l'establiment religiós. Malgrat que no sigui, ni de bon tros, comparable amb la sacralització de la figura imperial, amb la seva transcendent vinculació amb l'esfera del sagrat, no hem de subestimar-ne l'abast i la importància, sobretot com a proposta per a una més complexa i orgànica afirmació de la legitimitat del poder comtal.¹⁰⁵

104. Vegeu SALRACH, *Catalunya a la fi*, op. cit. (n. 100), pàg. 128-150 i «La legitimació del poder condal», op. cit. (n. 6); així mateix la fórmula *gratia Dei* ja s'havia començat a utilitzar abans de la meitat del segle x (abans dels anys 970 dels quals parla Salrach); ZIMMERMANN, «Catalogne et Regnum Francorum», op. cit. (n. 23), pàg. 222, ja la troba a la documentació de Borrell II a partir del 949, i es pot anar encara uns anys enrere: tot i que de manera no del tot regular, ja trobem un document de Guifré I on s'utilitza la fórmula «misericordia Dei comes» (CC IV (op. cit. n. 51), doc. 4, del 26.VI.885) o ja «gratia Dei comes» (CC IV (op. cit. n. 51), doc. 17, del 31.VII.890); el comte Guifré Borrell també és «gratia Dei comite et marchione» (*Cartulario de «Sant Cugat» del Vallès*, ed. Josep RIUS i SERRA, 3 vols., Barcelona 1945-1947, doc. 2, del 12.IV.904); el comte Sunyer I de Barcelona el 25.III.925 fa servir «superna tribuente clemencia comes et marchio» (CC IV (op. cit. n. 51), doc. 283); ja el 9.II.933 és «Sunarius gratia Dei comes et marchio» (CC IV (op. cit. n. 51), doc. 390) i encara en un document del 23.XI.934 (*Cartoral, dit de Carlemany, del bisbe de Girona* (s. IX-XIV), ed. Josep M. MARQUÈS, 2 vols., Barcelona 1993, doc. 43, d'ara endavant CCBG, i *Catalunya Carolíngia V. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, a cura de Santiago SOBREQUÉS i VIDAL, Sebastià RIERA i VIADER, Manuel ROVIRA i SOLÀ, 2 vols., IEC, Barcelona 2003, doc. 233, d'ara endavant CC V); Sunifred II de Cerdanya és «divina suffragante clementia comis» (30.VII.953; *Catalunya Carolíngia VI. Els comtats de Rosselló, Conflent, Vallespir i Fenollet*, a cura de Pere PONSICH, revisat i completat per Ramon ORDEIG i MATA, 2 vols., Barcelona: IEC, 2006, doc. 340, d'ara endavant CC VI) i el 30.IX.958 ja utilitza «Seniofredus, gratia Dei comes et marchio» (CC VI, doc. 388); el germà Guifré II de Basalú ja el 5.VII.951 es titula «gratia Dei comes» (CC V, doc. 296); s'ha de dir que, almenys per a les èpoques més antigues, aparentment la fórmula apareix sobretot als documents de certa rellevància, com a fórmula retòrica per augmentar-ne la importància i dignitat; d'altra manera no ens explicàrem com, per exemple, a la carta de població de Cardona, renovada amb extraordinària solemnitat per Borrell II el 23.IV.986, també els vescomtes Ermemir II de Cardona i Sunifred I de Cabrera firmen «gratia Dei vicecomes» (*Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, estudi i edició a cura de Andreu GALERA i PEDROSA, Barcelona 1998, doc. 7).

105. Vegeu TABACCO, *Sperimentazioni*, op. cit. (n. 49), pàg. 45-94 i 165-204 amb àmplia discussió de la bibliografia. Una de les diferències més evidents rau en la construcció de la monarquia

Quant als continguts ideològics que conformen el retrat ideal del comte, n'haurérem de notar la forta dependència de models carolingis, especialment, com ja he dit, de models que daten de la primera època, la dels regnats de Carlemany i Lluís el Piadós, la més determinant quant a formació i difusió de paradigmes i la que ja es podia començar a veure com a edat daurada, o mítica, de la restaurada (i ja perduda) monarquia unitària de l'Occident cristià.

Una anàlisi detallada de la continuïtat en les idees polítiques entre la primera època carolíngia i l'època comtal, que podríem definir com a plenament independent, supera les possibilitats d'aquest estudi i mereix una investigació exclusiva, que vagi més enllà i arribi més en profunditat, d'allò dit per la crítica fins al moment. En aquesta ocasió, més dedicada als discursos com a vehicles d'idees i ideologies, em limitaré a apuntar alguns elements que em semblen significatius d'aquesta continuïtat o, almenys, de com la temptativa de l'abat Oliba de configurar una ideologia del poder comtal se sustenti i s'inspiri en la documentació i els escrits carolingis (sempre tenint en compte la possibilitat d'influències per part de l'imperi otonià totes per investigar).

Al llarg dels regnats de Carlemany i de Lluís I hi hagué una intensa producció de *specula regum*. Un dels més interessants, des del present punt de vista, és el que Esmaragde, abat de Saint-Mihiel, dedicà a Lluís quan encara era rei d'Aquitània, possiblement el 813, el *De via regia*.¹⁰⁶ Aquest tractat, en 32 capítols, si no va ser conegut directament per l'abat Oliba, sí que ens mostra una notable proximitat en les idees respecte a les qualitats i virtuts del rei (en el nostre cas traslladades a un comte). Sense entrar gaire en els detalls del text, es pot notar la preeminència que Esmaragde dóna a la fe del rei, a la qual dedica els primers dos capítols (I. *De dilectione Dei*, II. *De observandis mandatis Domini*). En plena correspondència amb el caràcter de protector i difusor de la fe correcta del monarca carolingi (tal com tes-

carolíngia gràcies també a la reforma eclesiàstica, duta a terme sobretot mitjançant els missioners anglosaxons i la mescla entre campanyes de conquesta i conversió dels pagans (frisons, saxons i eslaus), a més d'una intensa obra d'evangelització interna i lluita contra la supervivència de ritualitats i creences encara «paganes» a l'interior de les mateixes fronteres del *regnum Francorum* heretat pels carolingis; als comtats catalans no es veuen ni tal reforma ni, malgrat algunes afirmacions de l'*epicedion*, encara no es dóna un significat ideològic, més enllà de la defensa de la terra o la victòria damunt els enemics, a la guerra contra els musulmans; per a la monarquia asturleonesa en general vegeu AYALA, *Sacerdotio y Reino*, op. cit. (n. 4), per a la situació a començament del s. XI, Amancio ISLA, «Building kingship on words. Magni reges and sanctus rex in the Asturleonese kingdom», *Journal of Medieval History*, 28 (2002), pàg. 249-261; per a la guerra, vegeu Carlos LALIENA CORBERA, «Guerra sagrada y poder real en Aragón y Navarra en el transcurso del siglo XI», a Thomas DESWARTE - Philippe SÉNAC (eds.), *Guerre, pouvoirs et idéologies dans l'Espagne chrétienne aux alentours de l'an mil*, Actes du Colloque international organisé par les CESC Paris-Angoulême (26-28 septembre 2002), Tournhout 2005, pàg. 97-112; ZIMMERMANN, «La clergé et la guerre en Catalogne aux alentours de l'an mil», *Ibidem*, pàg. 191-207 i Alexander Pierre BRONISCH, *Reconquista y Guerra santa. La concepción de la guerra en la España cristiana desde los visigodos hasta comienzos del siglo XII*, Granada 2006.

106. Vegeu FRANZ BRUNHÖLZL, *Histoire de la littérature latine du Moyen Âge, II/2. L'époque carolingienne*, Tournhout 1991, pàg. 192-197; ed. a *Patrologia Latina* 102, cols. 941-970.

timonien molts capitulars que obren amb afirmacions doctrinàries o que es refereixen a la defensa de la fe), el retrat del comte Bernat obre amb l'afirmació que «fuit [...] vir vere katolicus», posant, doncs, en primer lloc entre les seves virtuts l'ortodòxia de la seva fe. Segueixen al cap. III. *De timore*, i el IV. *De sapientia*, on Esmaragde afirma que:

Regia namque virtus est sapientia, quia bene operantes reges justificat, et lumen scientiae illis inextinguibile radiat, oculos cordis illuminat, sensus mentis illustrat, subtilem intellectum ministrat, salutem corporis praestat, honestatem moribus concedit, thesauros infinitos multiplicat, virtutem regni roborat, [...]. Justitiam regibus et prudentiam, fortitudinem et temperantiam donat, virtutem et sobrietatem ministrat, stabilis facit in regno, dulces in eloquio, hilares in dato, misericordia humanos, [...] forte in bello. [...] Sapientia regibus concedit sibi subdita discrete disponere regna, et suaviter populos jam sibi facit servire possessos (col. 945).

Tot i que Oliba no parla de la *sapientia*, s'ha de notar la presència en Bernat Tallaferró de moltes virtuts que en depenen, sigui les lligades a les virtuts militars («forte in bello» = «hacer in armis, inimicorum victoria clarus»), sigui les més estretament lligades als *mores*, a les capacitats personals (i en això hi hem de veure tant la bellesa, com, per exemple, l'eloqüència, en un text i en l'altre definida com a «dulcis eloquio») i al vessant de recte governant. El tractat segueix amb un altres capítols dedicats a V. *De prudentia*, VI. *De simplicitate*, VII. *De patientia*, que, aparentment, no tenen directa vinculació amb l'encíclica; em sembla digne de notar el fet que els següents, VIII. *De justitia*, IX. *De iudicio*, X. *De misericordia* («non cesses justificare pauperem et pupillum» col. 949 i vegeu «pauperum pater»),¹⁰⁷ es vegin reflectits per tres virtuts que tenia el comte Bernat, expressades en el mateix ordre: «iusticia fortis», «iudicio iustus», «misericordia plenus», més «providus consilio», afirmat amb anterioritat (vegeu el cap. XX. *De consilio*).

Les virtuts de defensor de l'Església i de la pau (que tanta importància tindran, com veurem, en l'activitat política de l'abat) formen, a més, una de les preocupacions centrals del projecte polític carolingi, tal com trobem expressat, per exemple, a l'*Amonitio ad omnes regni ordines*, de 823-825:

ut defensio et exaltatio vel honor sanctae Dei ecclesiae et servorum illius congruus maneat et pax et iustitia in omni generalitate populi nostri conservetur.¹⁰⁸

107. Aquestes virtuts són ampliades, per exemple, al *planctus* en honor de Carlemany *A solis ortu usque ad occidua* (PLAC (*op. cit.* n. 77), I, 435-436), on es diu: «Pater communis orfanorum omnium, | peregrinorum, viduarum, virginum» (vv. 16-17), vegeu també Peter GODMAN, *Poetry of the Carolingian Renaissance*, Londres 1985, text 26.

108. *Capitularia regum Francorum*, I, ed. Alfred BORETIUS, Hannover 1883, *Monumenta Germaniae Historica, Capitularia Regum Francorum*, pàg. 303, capitular 150, 2: més endavant, al cap. 12, s'estableix clarament que: «Episcopi vero vel comites ad invicem et cum ceteris fidelibus concorditer vivant et ad sua ministeria peragenda vicissim sibi adiutorium ferant», afirmació que no es pot no

O en allò que trobem a l'*Episcoporum ad Hludowicum imperatorem relatio*, de l'agost del 829:

Regale namque ministerium specialiter est populum Dei gubernare et regere cum equitate et iustitia et, ut pacem et concordiam habeant, studere. Ipse enim debet primo defensor esse ecclesiarum et servorum Dei, viduarum, organorum caeterorumque pauperum necnon et omnium indigentium. Ipsius enim terror et studium huiuscemodi, in quantum possibile est, esse debet, primo ut nulla iniustitia fiat, deinde, si evenerit, ut nullo modo eam subsistere permittat nec spem delitescendi sive audatiam male agendi cuiquam relinquat.¹⁰⁹

No sols, però, en la producció més teòrica d'època carolíngia podem trobar coincidències i similituds amb conceptes emprats per l'abat Oliba, sinó també en la literatura, on veiem també formes expressives d'aquests conceptes (i una anàlisi més extensiva en podria aportar més). Bernat I és definit com a «princeps et pater patrie», mentre per Ramon Borrell Oliba utilitzarà l'expressió de «Lux ingens patriae» (v. 41); en un poema de Nithard, l'*Epitaphium Domberchti*, trobem l'expressió: «Lumen erat patriae».¹¹⁰ En un poema de Pau Diaca, l'*Epitaphium Arichis ducis*, llegim:

Formosus, validus, suavis, moderatus et acer,
facundus, sapiens, luxque decorque fuit,
[...]
strenus eloquii, divini cultor et index,
[...]
consilio cautus, providus atque sagax,
[...]
ornasti patriam doctrinis, moenibus, aulis.¹¹¹

O en un altre, entre la riquíssima literatura carolíngia d'epitafis i poemes dedicats a nobles i monarques, els *Versus Pauli de Herico duce* de Paulino d'Aquileia:

5. Aecclesiarum largus in donariis,
pauperum pater, miseris subsidium,
hic viduarum summa consolatio
erat: quam mitis, karus sacerdotibus,
potens in armis, subtilis ingenio.¹¹²

veure com directament vinculada amb les idees de l'abat Oliba; i vegeu TABACCO, *Sperimentazioni*, op. cit. (n. 49), pàg. 51-54.

109. *Capitularia regum Francorum*, II, ed. Alfred BORETIUS – Victor KRAUSE, Hannover 1890-97, *Monumenta Germaniae Historica, Capitulares Reges Francorum*, pàg. 47, capitular 196, 56; vegeu TABACCO, *Sperimentazioni*, op. cit. (n. 49), pàg. 54-59.

110. PLAC (op. cit. n. 77), I, 20, v. 17.

111. PLAC (op. cit. n. 77), I, 67, vv. 9-10, 13, 20 i 25.

112. PLAC (op. cit. n. 77), I, 131.

És clar que aquests pocs paral·lelismes no esgoten els possibles models de referència (tant ideològics com literaris), senzillament pretenen mostrar algunes formes d'influència i la correspondència entre el model proposat per l'abat Oliba de les virtuts comtals amb models d'època carolíngia semblants. Aquesta consideració torna a atreure l'atenció, evidentment, sobre un problema ja plantejat i que mereix un estudi a part molt més general i comprensiu, que és el de si hem de veure una directa continuïtat, tant cultural com ideològica, entre les estructures polítiques i culturals carolíngies i comtals; o si, al contrari, hem de creure que, atès el fons cultural inqüestionablement comú entre l'una època i l'altra, l'abat Oliba (en primer lloc) i alguns comtes (subsidiàriament) van pouar d'aquest fons comú per trobar idees i conceptes que ajudessin a definir i modelitzar la nova situació que s'estava determinant als comtats catalans a la primera meitat del segle XI.

Havent de deixar sense resposta, de moment, aquest interrogant, i senzillament aportant nous materials a la discussió, podem comprovar com, tot i les diferències formals, la ideologia de l'abat Oliba respecte a les característiques del governant modelic s'apliquen al comte Bernat I amb els mateixos conceptes i virtuts que havien trobat expressió per l'elogi del comte Ramon Borrell de Barcelona.

Les diferents característiques literàries entre una encíclica i un *planctus* poètic justifiquen moltes de les diferències entre els dos textos, bé en l'expressió literària bé en certa major precisió en descriure l'acció de Ramon Borrell respecte a la de Bernat; així mateix, les semblances són moltes i significatives, des del mateix començament, que, igual que a l'encíclica, es dirigeix a un públic desitjat com ampli:

Ad carmen populi flebile cuncti
aures nunc animo ferte benigno,
quod pangit meritas vivere laudes
Raimundi proceris, patris et almi.
(vv. 1-4)

Ramon és «belli [...] potens», així com l'oncle de l'abat, Sunifred de Cerdanya als *Distica epitaphia*, és: «bellipotens, fortis, metuendus et acer in armis» (v. 27). Ramon és «rector populi ceu pater omnis» (v. 16); Oliba en destaca la seva vinculació amb la difusió de la fe («effulsit fidei luce fidelis», v. 17), la seva justícia i l'animadversió envers la falsedat («iustus iudicio» —com Bernat—, «flamine verus, | hostis falsiloquis hic erat hacer», vv. 19-20). En recorda la defensa de la fe (v. 21), l'edificació d'esglésies (v. 24), i, sobretot, en línia amb la missió del monarca carolingi, la seva cura per la salvació dels súbdits («prebebat populis iussa salutis, | ut vivendo pie regna subirent | celestis patriae post sine fine», vv. 30-32). Important és, també, la seva defensa de la pau i la concòrdia (evident projecció de l'activitat del mateix Oliba), encara en línia amb els models carolingis:

Illi cura fuit maxima regni
scissuras placido stringere pacto,

discordesque sibi nectere mentes;
 primo nequitiae fraude repulsa.
 (vv. 33-36)

Coherentment, a més, amb l'acta de dedicació de Ripoll, Oliba destaca la continuïtat amb la tradició, que, considerada la personalitat d'Oliba Cabreta, per a Bernat I es feia més difícil de declarar, («cepit [...] | dux insigne patris ius moderandum», vv. 10-11; «O Raimunde, tuis quam pius olim | domnus more patris cuncte fuisti», vv. 42-43). Ramon Borrell és «tutor» dels «inopes» (vv. 45-46), acreixedor i donador a les esglésies (vv. 49-50), «dulcis [...] rector i pater» (vv. 75-76), s'insisteix sobre el fet de ser «lux» per als fidels (v. 17) i per a la «patria» (vv. 41, 57 i 90), és «pulcher» (v. 73), com és degut a un noble, i, com en resposta a la invitació inicial, és plorat amb gestos de gran dramatisme (comparables amb els de l'encíclica):

Revera patriae tam decus ingens
 ut migrasse ferunt, fluxit ad immas
 plebs omnis lacrimas, undique
 vultus
 multus fit patrium cernere funus.

Se dant precipites vulnere cordis;
 pars scindunt facies, flebile visu,
 dant luctus variae milia plebis,
 et clamore truci sidera pulsant.
 [...]
 Ve, tellus, tenebris mersa doloris
 (vv. 65-72 i 77)

Algunes coincidències les tornem a trobar amb els *Distica epitaphia*, on Guifré I és «potens» (v. 2) i constructor d'esglésies (v. 3); Miró I és «clara patrum soboles» (v. 12), com Ramon Borrell és «clari progenies pulcra Borrelli» (v. 9); mentre Sunifred, a més del ja dit, és també «terribilis reprobis» (v. 28).

Les diferències entre Bernat I i Ramon Borrell, juntament amb la vinculació del primer al monestir com a centre memòria de la família, porten a un tractament equiparable al d'un abat i, doncs, a la composició d'una encíclica. La celebració del comte de Barcelona, poder més llunyà i no estretament vinculat amb la casa monàstica, porta, en reconeixement de la seva superioritat, a la composició poètica, tot i que el fons i les fonts d'inspiració són els mateixos.

L'elaboració d'un model de regnant ideal per part de l'abat Oliba sembla inqüestionable, però, quines són les seves implicacions? I quina la seva vinculació amb la ideologia comtal? Alguns aspectes d'aquesta idealització (com la continuïtat familiar en el govern, la defensa de la terra o l'administració de la justícia) ja en formaven part, així mateix em sembla de poder afirmar que Oliba desenvolupa i supe-

ra de molt el model ideològic establert pels comtes precedents.¹¹³ L'escassetat dels materials a la nostra disposició no permet, en l'estat actual de la recerca, de determinar exactament (al contrari del cas carolingi) la part que hi tenen les famílies comtals i la de l'estament eclesiàstic en l'elaboració, aplicació i difusió de la ideologia. Tanmateix, sembla que, de manera molt més determinant que en època carolíngia, sigui l'estament eclesiàstic, és a dir, en concret l'abat Oliba, el que està forjant un model ideològic i polític per als comtes.

Si aquesta hipòtesi és certa, té almenys dues clares conseqüències: una primera, que evidentment no ha d'estranyar, és la de l'estreta col·laboració entre comtes i Església en l'acció de govern (més enllà de la deguda al control del comtes damunt l'elecció episcopal o els juraments de vassallatge de bisbes a comtes) i de la ideació dels models que han de justificar l'acció dels comtes. Una segona conseqüència és que aquesta ideologia sembla més una temptativa d'imposició per part de l'abat damunt dels comtes, els quals no semblen tenir gaires capacitats d'oposició, ni pràctica ni teòrica, a la poderosa influència de l'abat. Això, almenys per a l'època entre l'elecció a l'episcopat d'Oliba i la seva mort, mostra un notable desequilibri en la gestió i ideació del poder, respecte a la primera època carolíngia, on el poder efectiu dels monarques i el seu destacat caràcter sagrat permetia un cert equilibri de forces entre impulsos del poder laic i el poder eclesiàstic. Ara, aquest equilibri sembla faltar del tot, fins al regnat de Ramon Berenguer I.¹¹⁴ Serà, però, necessari entrar, encara que sigui ràpidament, en la directa activitat política de l'abat Oliba, per tal de poder comprovar a la pràctica el significat i l'extensió d'aquests model teòrics.

OLIBA, HOME DE PAU I DE GOVERN

En un molt interessant estudi sobre la Pau i Treva,¹¹⁵ especialment centrat en l'assemblea de Toluges del 1027, James Bowman escriu:

During the course of his distinguished career, Oliba played many roles. He was count, abbot, bishop, peacemaker, mill-builder and heir to the traditions of the comital dynasty of Cerdanya-Besalú. In the 1027 Peace council, these roles all converged. [...] The gathering itself and the rules promulgated seem less motivated by revolutionary zeal than by a combination of administrative acumen and filial duty. [...] He has a special interest in protecting Baho not only as valuable agricultural property, but also as the pious donation of his parents. [...] His careful stewardship of the property at Baho constituted an ongoing commemoration of the dynasty

113. Com ja he apuntat a CINGOLANI, «Del monasterio a la cancellería», *op. cit.* (n. 88), i ha ben mostrat Josep M. SALRACH, *Catalunya a la fi*, *op. cit.* (n. 100), pàg. 128-150 i «La legitimación del poder condal», *op. cit.* (n. 6).

114. Vegeu CINGOLANI, «Estratègies de legitimació», *op. cit.* (n. 2).

115. En general per les interpretacions de la Pau i Treva i la bibliografia vegeu més amunt n. 4 i CINGOLANI, «Estratègies de legitimació», *op. cit.* (n. 2).

from which he sprang and an ongoing attempt to help his parents achieve the absolution they had sought in making their gift. Oliba's proclamation of the Peace and Truce along the Tet was designed both to protect the monastery's investment and to safeguard the memory of the benevolence of his parents.¹¹⁶

Aquestes conclusions de Bowman mostren, fora d'idealitzacions i projeccions de pensaments contemporanis, no sols la profunda interconnexió entre esfera profana i esfera sagrada en la mentalitat de l'època, i, més concretament, en la de l'abat, fins al punt que és impossible, de vegades, diferenciar la proveniència de les diferents motivacions; sinó, també, com l'acció més pròpiament política, i alhora administrativa, de l'abat Oliba responia a raons profundament influïdes tant per les necessitats pràctiques com per la fidelitat al sentit de la família. La protecció dels drets eclesiàstics no es pot separar de la dels drets familiars, tant materials com espirituals. A més, diria que mostren una profunda correspondència entre les formulacions teòriques que hem vist abans (amb les seves aparents contradiccions) i la pràctica, sigui en el paper políticament determinant que pressuposa per a Oliba, comte i abat, la seva idealització, sigui en el sentiment de profunda solidaritat familiar, ja que, com encara nota Bowman: «As abbot and bishop, he was one of the key figures in a family condominium straddling the Pyrenees which dominated abbatial, comital, and episcopal offices for generations» (pàg. 126).

Bowman (pàg. 127), seguint Amy Remensnyder,¹¹⁷ nota també un altre aspecte de l'assemblea de Toluges, relatiu a una de les normes dictaminades, és a dir, la prohibició de l'incest i la reglamentació del matrimoni («neque aliquis, se sciente, in incestu usque ad VI gradum permaneat; neque aliquis uxorem propriam dimittat, nec alteram foeminam habeat»),¹¹⁸ recordant la proximitat, en els conceptes i el temps, amb allò que Oliba havia dit a Sanç Garcès III respecte a la seva consulta sobre la viabilitat del matrimoni entre la seva germana Urraca i Alfons V rei de Lleó.¹¹⁹ Tant Bowman com Remensnyder remarquen com «both canon and letter reflect a link between purity and peace», i que aquest és un important element de novetat en la legislació de Pau i Treva i, més en general, de la reforma eclesiàstica.

Voldria, però, afegir que, al mateix temps, és també una senyal de voluntat de poder, en el moment que representa una imposició de normes i idees eclesiàstiques damunt la pràctica dels laics. La ideologia clerical intenta imposar-se als costums

116. BOWMAN, «Councils, memory and mills», *op. cit.* (n. 4), pàg. 121 i 123.

117. REMENSNYDER, «Pollution, Purity, and Peace», *op. cit.* (n. 23), pàg. 302-304; vegeu també To, «Un obispo del año mil», *op. cit.* (n. 4), pàg. 84.

118. *Les constitucions de Pau i Treva*, *op. cit.* (n. 4), doc. 1.

119. JUNYENT, *Diplomatari*, *op. cit.* (n. 4), text 16 (11 v 1023); vegeu també Peter LINEHAN, *History and the Historians of Medieval Spain*, Oxford 1993, pàg. 164-171; Gonzalo MARTÍNEZ DÍEZ, *Sancho III el Mayor. Rey de Pamplona, Rex Ibericus*, Madrid 2007, pàg. 214-21 i AYALA, *Sacerdocio y reino*, *op. cit.* (n. 4), pàg. 260-264 que també lliga la problemàtica política i eclesial de l'epístola a les assemblees de Pau i Treva.

polítics de la noblesa, en què les relacions matrimonials són un important element d'estabilitat i, almenys en les expectatives, de pau, tal com recordava el rei de Navarra a l'abat Oliba.¹²⁰ Oliba, en això, com molts altres que, abans i després d'ell, havien passat de la condició laica o nobiliària a l'eclesiàstica, mostra com en casos de conflicte la seva fidelitat ideològica pot ser més deguda al Senyor celeste que al senyor terrenal, tot i que en molts altres temes de reforma eclesiàstica (com ara la simonia, el comportament del clergat o el matrimoni dels clergues, encara extremament difós, com resulta de la documentació) es mostra perfectament disposat a seguir amb la pràctica vigent i, sobretot, a defensar el comportament de la seva família (no oblidem l'extensiva compra de bisbats per part del seu germà, Guifré II de Cerdanya, i els seus elogis pel criticat nebot, Guifré arquebisbe de Narbona).¹²¹

Les mateixes dinàmiques i idees les podem trobar en altres activitats d'Oliba com a pacificador, no sols als concilis de Pau i Treva, sinó també en casos en què va intervenir com a jutge o mediador en un conflicte. Adam Kosto¹²² nota que: «Oliba was not an impartial figure of justice», ja que, tot sovint, queda evident la seva parcialitat i el fet de vetllar pels seus interessos i els de la seva família. A més, destaca el fet que, en els casos en què intervé, es tracta més d'imposar la seva voluntat (*auctoritas*) que no pas de buscar compromisos. Finalment, en referència a la imatge *vulgata* de la seva activitat pacificadora, afirma, amb molt d'encert, que: «Oliba was a peacemaker, but he was not a caricature of a peacemaker. [...] His actions must be understood in this broader context [*el de les necessitats administratives i dels lligams familiars*]; they cannot be explained simply by reference to his devotion to peace» (*Ibidem* pàg. 147), així com, al contrari, trobem normalment expressat en la bibliografia, també la més recent.

A més, Kosto creu que es pot definir una certa evolució en les formes i maneres d'aquesta activitat pacificadora, i n'individua dues fases: una, aproximadament entre el 1018 i el 1023, en què actua sobretot com a jutge per resoldre conflictes («to keep his unruly family in line») i una segona en què confiaria més en la col·laboració amb els altres bisbes, utilitzant més les armes de l'excomunió que de les penalitats econòmiques. Jo, tanmateix, introduiria una tercera fase, que hauríem de fer començar aproximadament amb el concili de Vic del 1033 («Hec est pax confirmata ab epis-

120. Per a les implicacions socials i polítiques del control damunt els matrimonis, vegeu MOORE, *La primera revolució*, op. cit., (n. 1), pàg. 112-120; Oliba posa un argument hipotètic que ha de correspondre a les raons que havia plantejat Sanç Garcia: «Sed fortasse dicet aliquis: Si rex imperatori sororis coniugium non negaverit, tunc perseverantia pacis et paganorum deletio, et ecclesiarum ad legem Dei per omnes illorum terras restitetur correctio. Quod si non fecerit, pacis discidium, et elevatio paganorum, et detrimentum in Dei legibus perseverabit ecclesiarum» (JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), text 16).

121. Per exemple, «domnus Guifredus, sancte prime sedis Narbonensis archiepiscopus, vir excellentis ingenii et sapientie singularis» (31.VIII.1038, JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), doc. 133), «antistes illustrissimus» (21.IX.1038, *ibidem*, doc. 134), «piissimo» (1.VIII.1043, *ibidem*, doc. 151).

122. KOSTO, «Oliba, Peacemaker», op. cit. (n. 4), pàg. 140.

copis et abbatibus et comitibus necnon vicecomitibus et ceteris magnatibus»),¹²³ i que veiem també al judici a Udalard i Guislabert de Barcelona, en què es dona una més estreta vinculació amb els comtes de Barcelona i altres magnats.

També seguint l'anàlisi de Kosto de les actuacions judicials i pacificadores de l'abat Oliba, em sembla que es pot anar més enllà en copsar les vinculacions entre aquestes intervencions i la situació política dels comtats catalans. Es pot, però amb notables limitacions i un elevat grau d'incertesa en les possibles lectures, ja que la situació de la bibliografia indueix a molta cautela. L'estudi estàndard sobre els comtats catalans al segle XI és encara el de Pierre Bonnassie, que, a més, no pretén ser una reconstrucció completa de tots els esdeveniments polítics que es descabdellaren al llarg del segle. Als darrers trenta anys se n'han notat mancances i limitacions, així que moltes de les seves categories interpretatives no serveixen del tot; a més, les perspectives d'estudi han anat, també, canviant, de manera que s'han plantejat problemàtiques que Bonnassie no prenia en consideració. Per tant, tot i l'elevat caràcter hipotètic del que diré, proposaré algunes possibles interpretacions.

Malgrat la fidelitat de l'abat als llaços familiars, hem pogut veure com, en alguns casos, ell sent un tipus de fidelitat que és superior i més vinculant. I no em refereixo només a la fidelitat envers Déu, com a senyor suprem. Al judici per la possessió de l'alou d'Ullastret (26.VIII.1018) entre la comtessa Ermessenda i Hug d'Empúries, es nota com Oliba pren en tot i per tot les parts de la comtessa (a la qual molt possiblement devia l'elecció a l'episcopat de Vic) en contra del seu germà, Bernat I, que actuava com a *fideiussor* del comte d'Empúries.¹²⁴

És possible llegir el plet com un enfrontament entre diferents models de resolució de conflictes, ja que el comte Hug volia «facere bellum per militem suum cum altero milite domnae Ermessendis, ut utrisque decertantibus unus victor effectus patuisset cuius iuris debebat esse quod requirebat», potser perquè no es refiava ni de la qualitat de les proves ni de la imparcialitat dels jutges, o potser perquè estava més disposat a confiar en l'ordalia que en el procés judicial segons el *Liber Iudicium*.¹²⁵ D'altra banda, l'actuació de Bernat I de Besalú, que rebutja una primera deliberació desfavorable al comte d'Empúries per obtenir una nova sentència, mostra com, darrere la qüestió de l'alou d'Ullastret, es juga una ulterior fase del conflicte entre els comtes de Barcelona, per una part, i els de Besalú i Empúries, per l'altra.¹²⁶ I Oliba s'arreglera amb la comtessa vídua Ermessenda en aparent oposició al seu germà.

123. *Les constitucions de Pau i Treva*, op. cit. (n. 4), doc. 3.

124. JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), doc. 56 i CCBG (op. cit. n. 104), doc. 77.

125. A CINGOLANI, «Estratègies de legitimació», op. cit. (n. 2), pàg. 163-165 parlo d'altres casos de suspicàcia envers el judici dut endavant segons el tradicional procediment legal.

126. Conflicte al qual sembla fer al·lusió Oliba a l'*epicedion* en honor de Ramon Borrell quan escriu: «Quam post regifico ductus honore | quorum certa pio pignora papa | Bernardi comitis pacem tulisset» (vv. 61-62).

Kosto mostra també com, en un judici del 13.IX.1020,¹²⁷ Oliba guanya un plet sobre unes propietats de Ripoll que la comtessa Ermessenda i el comte Berenguer Ramon I posseïen injustament, i com a *countergift* l'abat estableix la celebració d'un aniversari a Ripoll pel difunt comte Ramon Borrell: «a countergift more than balanced in monetary terms by the value of the lands quitclaimed, and —more importantly— in socio-political terms by the links between the abbey and the comital house thereby strengthened and renewed».¹²⁸ L'*epicedion* en honor del marit de la comtessa Ermessenda, escrit en la mateixa època (poc abans, possiblement, del judici d'Ullastret), ja havia declarat obertament aquesta aproximació, i s'ha de veure en paral·lel amb la missa commemorativa anual. Un ulterior acte d'aquesta recercada proximitat, l'hem de veure en l'enterrament de Berenguer Ramon I a Ripoll, quan el seu pare descansava a la Seu de Barcelona, així com farà el seu fill Ramon Berenguer I.¹²⁹

La col·laboració amb la comtessa Ermessenda, amb el germà d'aquesta, Pere, bisbe de Girona, i amb el grup de nobles que la rodejaven, ara en aliança, també, amb Ramon Berenguer I, es palesa en el judici contra el vescomte Udalard i el bisbe de Barcelona.¹³⁰ S'ha dit que aquest grup de magnats (entre els quals hi ha Gombau de Besora i Bernat Sendred, els dos presents també a Ullastret) eren els fidels de la vella ideologia i model d'administració contra les novetats introduïdes per Ramon Berenguer I.¹³¹ A mi em sembla que no es pot formular una semblant interpretació, i que les coses s'han de veure d'una altra manera. En primer lloc, podem comprovar els llaços de parentiu o d'amistat que hi ha entre pretesos membres de la vella noblesa titllada de nostàlgica i de la nova noblesa de la frontera reticent a acceptar el domini del comte, ja que Guisla, filla de Gombau de Besora, era l'esposa de Mir Geribert, membre destacat del clan dels vescomtes de Barcelona. A més, Alemany Hug, un dels jutges del conflicte, era, segons Pierre Bonnassie,¹³² un dels membres de la nova generació de castlans del Penedès, ell també proper a Mir Geribert (tot i que aquest no està directament vinculat al procés) i a les pressuposades posicions hostils dels vescomtes de Barcelona i els seus aliats. Diria que només aquests indicis apunten que la interpretació l'hem de buscar en una altra direcció.

Al meu entendre, aquest grup de «nostàlgics», encapçalat per la comtessa Ermessenda i Pere, bisbe de Girona, amb l'activa col·laboració de l'abat Oliba, els hauríem de veure més aviat com un grup de poderosos que havien assolit un lloc de privilegi amb Ramon Borrell i que, talment la comtessa Ermessenda, aprofiten la

127. JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), doc. 64.

128. KOSTO, «Oliba, Peacemaker», op. cit. (n. 4), pàg. 142.

129. CINGOLANI, «Estratègies de legitimació», op. cit. (n. 2), pàg. 156-159.

130. JUNYENT, *Diplomatari*, op. cit. (n. 4), doc. 154, PAC (op. cit. n. 56), doc. 321 (tots dos daten del 1044); José E. RUIZ DOMÈNEC, *Quan els vescomtes de Barcelona eren*, apèndix documental a cura de José Enrique Ruiz Domenec, Almudena Blasco, Stefano Maria Cingolani, Barcelona 2006, doc. 42, proposa de datar-lo el 19.XII.1039.

131. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera (Segles X-XI)*, op. cit. (n. 7), 2, pàg. 92.

132. BONNASSIE, *Catalunya mil anys enrera (Segles X-XI)*, op. cit. (n. 7), 2, pàg. 91.

minoria d'edat de Berenguer Ramon I, la seva aparent falta d'autoritat i la minoria de Ramon Berenguer I per mantenir-se al poder i no sotmetre's a l'autoritat del comte. El judici contra els vescomtes seria un *divide et impera*, amb el qual el comte liquida una part dels seus adversaris i trenca el front unit, per després encarregar-se dels altres, en concret de la seva mare. L'obscuritat en què encara queda el regnat dels dos comtes, desgraciadament, no permet emetre judicis més exactes. Tanmateix, ens deixa percebre com l'abat Oliba es trobava immers en unes lluites de poder que anaven més enllà (com suggerien Bowman i Kosto) de la senzilla acció a favor d'un abstracte ideal de pau.

És possible que Oliba tingués un ideal, o un projecte polític més complex que no pas la senzilla fidelitat a la branca familiar dels comtes de Besalú-Cerdanya, i que la celebració de Guifré I, fundador de Ripoll i de les dinasties, feta a la dedicació del monestir, tingués un abast més ampli que el simple elogi de la branca a la qual ell també pertanyia. La insistència sobre el concepte de *regnum*, que sembla el producte de l'elaboració d'Oliba i del qual es fa especialment receptiu Ramon Berenguer I, és possible que apuntés, potser seguint ideals d'inspiració carolíngia, a la temptativa d'una major unió política dels comtats catalans, atribuint una posició de privilegi al comte de Barcelona (com deixaria també entendre el testimoni dels *Miracula sancti Benedicti*, quan parlen de «regnum Barchinonensis»),¹³³ en obsequi, sí, d'una profunda fidelitat familiar, però no a la de la seva branca exclusivament, sinó a la idea de necessària i vinculant col·laboració de tots els descendents de Guifré I, del qual els comtes de Barcelona són els més directes hereus quant a *auctoritas* i a legítima *potestas*.

Malauradament, aquestes darreres són tan solament hipòtesi que es poden veure confirmades, o completament desmentides, un cop s'hagi estudiat en profunditat la realitat dels comtats catalans a la primera meitat del segle XI.

Aquest panorama, però, tot i els punts dubtosos, posa ulteriorment en tela de judici també la distinció que havia fet Abadal entre una fase amagada de la vida d'Oliba (la monacal i abadial) i una de pública (l'episcopal). Oliba se'n presenta, un cop bisbe, ja com un personatge influent i amb capacitats d'acció política (i, hem d'imaginar, també militar, tot i que no se'n serveix directament); si això es devia només al seu nou càrrec, potser hauríem d'esperar un temps perquè pogués establir la seva nova posició i treure'n profit. En canvi, si la cadira episcopal l'obliga a participar activament en la vida política immediatament significa que ja en la seva etapa «amagada», a més del que hem dit, Oliba havia anat construint a poc a poc aquesta seva *auctoritas*, que només esperava un canvi d'estatus, i de mitjans, per poder-se realitzar.

Amb aquestes hipòtesis ha arribat el moment de concloure aquest estudi, que pretén ser més una ocasió per plantejar dubtes que per oferir solucions. Entre els

133. Sobre aquest text i la seva problemàtica, vegeu CINGOLANI, «Estratègies de legitimació», *op. cit.* (n. 2), pàg. 165-175.

resultats que em semblen inqüestionables hi ha la necessitat d'una profunda i global revisió de la figura de l'abat-bisbe Oliba. L'anàlisi dels discursos sobre els quals s'ha fonamentat la crítica precedent ha mostrat la impossibilitat de confiar-hi per poder dibuixar un retrat psicològic i caracterial de l'abat, mentre que sí que ha subratllat la presència d'un important pensament idealitzador i modelitzant. Altres anàlisis recents han qüestionat alguns aspectes concrets de les actuacions de l'abat i del seu significat, altre cop lluny de la tradicional imatge hagiogràfica i profundament retòrica, tot i ser present en estudis per altres aspectes rigorosament històrics. Només un repensament global de la història dels comtats catalans al segle XI permetrà copsar l'abast i l'encert de les noves propostes.

Igualment em sembla certa, més enllà d'allò dit fins al moment, la importància central de l'abat Oliba en la història del segle XI, i amb un llegat important que li va sobreviure, no sols quant a acció política o administrativa (aquestes, potser, amb conseqüències i èxits més limitats), sinó, sobretot, pel seu paper intel·lectual com a forjador o impulsor de models de memòria històrica dinàstica i com a models de configuració del caràcter i de les responsabilitats del poder, pels quals haurem de veure (en espera d'ulteriors estudis) el paper important, i potser determinant, al llarg del regnat de Ramon Berenguer I.